

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी एवं गुणस्तरीय बनाउन प्रधानाध्यापक, शिक्षक र समाज सेवीको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। शिक्षाको सातौं संशोधन विधेयकले पनि विद्यालय शिक्षालाई प्रभावकारी बनाउन समाजसेवीहरूले पनि अहम भूमिक खेलेको महसुस गरी सामुदायिक विद्यालयको अवधारणा अधिसारेको छ। विद्यालय व्यवस्थापन र शिक्षक दरबन्दको पूर्तिमा समेत सामुदायलाई अधिकार प्रदान गरेको छ।

विद्यालयमा शैक्षिक, भौतिक, आर्थिक जस्ता अन्य थुप्रै समस्याहरू हुन्छन्। ती समस्याहरूलाई निराकरण गर्दै विकासका कामहरू लाई द्रुत गतिमा अगाडि बढाउनका निमित्त शिक्षकहरूमध्येबाट एक जना प्र.अ. नियुक्त भएको हुन्छ। जसले गर्दा विद्यालयको शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया देखि भौतिक, आर्थिक, शैक्षणिक सबै पक्षको सुधार गर्दै लाने जिम्मेवारी वोकेको हुन्छ। यस सम्बन्धमा खास गरी आर्थिक, शैक्षणिक सबै पक्षको सुधार गर्दै लाने जिम्मेवारी प्र.अ.ले वोकेको हुन्छ। जस मध्ये आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका अपरिहार्य मानिन्छ। विभिन्न स्रोतबाट आएका रकमहरूको प्रभावकारी नियन्त्रण, संचालन तथा व्यवस्थापन प्र.अ.को जिम्मेवारी महत्वपूर्ण भएकोले विद्यालयको सर्वाङ्गीण विकासमा प्र.अ.को महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ।

नेपालमा सर्वप्रथम जंगबहादुर राणाले वि.स. १९१० मा बेलयात भ्रमण गरी फर्केर आफ्नै दरवारको थापाथली (दाखचोक) को भूईतलामा वि.स. १९१० असोज २७ गते देखि अंग्रेजी शिक्षाको प्रारम्भ गरी राजाका छोराछोरी तथा राणा सन्तानको लागि मात्र ढोका खुल्ला भएको स्कूल स्थापना भएवाट सर्वसधारणले उक्त विद्यालयमा पढ्न ढोका खुल्ला थिएन। यसै गरी अंग्रेजी माध्यमको यस प्रारम्भीक दरवार स्कूल संचालन गर्न नेपालीसँग अनुभव, ज्ञान, सीप तथा दक्षता नहुनु स्वभाविक थियो। यसरी विद्यालय संचालन गर्न अफ्यारो परिस्थितिका कारण दक्ष जनशक्ति बेलायतबाट ल्याई अंग्रेजीहरूको सुपरिवेक्षणमा विद्यालय संचालन भएको थियो। यस दरवार स्कूलको सर्व प्रथम सुपरिवेक्षण गर्ने जिम्मा मिष्टर रोसलाई दिइएको थियो भने प्रधानाध्यापक मिष्टर क्यानिडलाई बनाइएको थियो। अतः विद्यालयको व्यवस्थापन र सुपरिवेक्षणमा प्र.अ. को भूमिका अपरिहार्य रहेको देखिन्छ (अधिकारी, २०६४)।

यस प्रकार विद्यालयको शैक्षिक, आर्थिक तथा भौतिक व्यवस्थापनमा शिक्षकहरू मध्येबाट एक जना प्र.अ. हुनु पर्ने व्यवस्था अहिले सम्म यथावत रहेको छ । प्र.अ.ले विद्यालयको उन्नति तथा प्रगतिको लागि आर्थिक स्रोतको संकलन, व्यवस्थापन तथा शिक्षकहरू मार्फत विद्यालयको शिक्षण प्रक्रियामा अहम भूमिका खेलेको हुन्छ । विद्यालयलाई सोचे जस्तो प्रभावकारी संस्थाको रूपमा विकास गर्न प्र.अ.को भूमिका महत्वपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

वि.स. २००७ सालसम्म नेपालमा २ वटा कलेज, १३ वटा मा.वि. र ३२१ वटा प्रा.वि. खोलिएको पाइन्छ । जो अत्यान्तै न्यून विकास हो भन्न सकिन्छ । राष्ट्रिय शिक्षा योजना आयोग २०११ को आर्थिक प्रतिवेदन अनुसार वि.स. २०१० साल सम्ममा प्रा.वि. शिक्षकको संख्या १,२८० थिए भने प्रति शिक्षकको वार्षिक तलव भत्ता रु ४८०का दरले १ वर्षमा ६ लाख १४ हजार रुपैया, नि.मा.वि. शिक्षकको संख्या १३२५ थिए भने प्रति शिक्षकको वार्षिक तलवभत्ता रु ९६० मा दरले १ वर्षमा १२ लाख ७२ हजार रुपैया तथा मा.वि. शिक्षकको संख्या ९२० थियो भने प्रति शिक्षकको वार्षिक तलव भत्ता रु १,५०० का दरले १ वर्षमा ३ लाख ९० रुपैया विनियोजित भएको तथ्य पाइन्छ । त्यस्तै प्रा.वि. तहमा विद्यार्थी संख्या २६,००० थिए भने नि.मा.वि. तहमा ३३,४०० तथा मा.वि. तर्फ १२,७०० थिए । साथै वि.स. २०१० को समयमा सरकारी लगानी प्रा.वि.मा प्रति विद्यार्थी रु२३ मा नि.मा.वि. मा प्रति विद्यार्थीहरू विद्यार्थीहरू रु ३८- तथा मा.वि.मा प्रति विद्यार्थी रु १२२- भएको पाइन्थ्यो । त्यसै गरी १००० विद्यार्थी भएको स्थानमा १ प्रा.वि. हुनुपर्ने र गरीव अशिक्षित तर जेहेन्दार विद्यार्थीलाई सरकारले खान र वस्न व्यवस्था हुनु पर्ने पनि प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यस्तै प्रतिवेदनमा प्रा.वि. तहको शिक्षकको तलव भत्ता सम्पूर्ण सरकारले व्यहोर्न पर्ने समेत उल्लेख छ (शर्मा, २०६३) ।

यस प्रकार हाल सर्वतमान समयमा मा.वि. तहसम्मको तलव भत्ता नेपाल सरकारले व्यहोरेको पाइन्छ । शिक्षा विकासको मेरुदण्ड भएकोले यो प्रकृतिलाई बढाउदै उच्च शिक्षासम्मको अध्ययन निःशुल्क हुनु पर्ने आवाज चारैतिरबाट जोडदार रूपमा आई रहेको छ । वर्तमान अवस्थामा प्रा.वि. शिक्षकको तलव रु १३६५० , नि.मा.वि. शिक्षकको तलवभत्ता प्रति शिक्षक रु १४४८० र मा.वि. तहको शिक्षकको तलव भत्ता प्रति शिक्षक रु १८७९० दिएको पाइन्छ । त्यस्तै प्र.अ.लाई व्यवस्थापन वापत प्रा.वि. तर्फ रु २००, नि.मा.वि. तर्फ रु ३०० र मा.वि. तर्फ रु ५०० प्रति महिनाका दरले भत्ताको पनि व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

वि.स. २०१७ साल पछि प्रजातन्त्रको निलम्बन गरी सुधारिएको पंचयाती व्यवस्थाको प्रादुभाव संगै सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समितिको स्थापना वि.स. २०१८ सालमा गरियो । त्यस समितिले प्राथमिक शिक्षालाई निःशुल्क गर्नु पर्ने भनिए ता पनि त्यसो गर्न विविध कठिनाइ परेकाले प्राथमिक तहमा अवस्था बुझिकन रु ३ भन्दा नबढाई शिक्षा निरीक्षकको कार्यालयको स्वीकृतिले शुल्क निर्धारण गर्न सकिने कुरा उल्लेख गरिएको छ साथै विद्यार्थीबाट शुल्क उठाउने र वरवुभारथ गर्ने गर्ने प्रक्रिया समेत कटान गरेको पाइन्छ (काफ्ले, २०६४) ।

माथि जे भनिएता पनि हालको अवस्थामा सरकारले प्रा.वि.तहलाई पूर्ण निःशुल्क गरेकाले कुनै पनि तरिकाले विद्यार्थीबाट शुल्क उठाउन नपाइने व्यवस्था गरिएको छ । प्रा.वि. तहका विद्यार्थीको भर्नादरलाई बढाउन तथा शिक्षाको उज्यालो घामबाट कोही पनि बञ्चित नहुन दिनको लागि विद्यार्थीलाई विभिन्न प्रकारको छात्रवृत्ति दिएर प्रोत्साहन दिएको पाइन्छ । त्यस्तै मा.वि. तहका सम्पूर्ण विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति तथा पाठ्यपुस्तक निःशुल्क दिने गरेको पाइन्छ ।

शिक्षमा रहेको अनेकौं विकृति र कमजोरीहरु हटाउन विशेष जोडका साथ “राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८” घोषणा गरी लागु गर्ने प्रतिवद्धता जारी गरियो । यस योजनाले देश भर एकल शैक्षिक प्रणाली स्थापना गर्ने, गुणस्तरिय शिक्षा दिने, व्यवसायिक र सीपमुलक शिक्षा दिने, शैक्षिक प्रसाशनको संगठनको संरचना परिवर्तन गर्ने, शैक्षिक संगठनमा सुधार गर्ने, शिक्षण विधि र शिक्षण प्रक्रिया, सामग्रीको विकासमा योगदान गर्ने जस्ता अनेकौं प्रयास गरेको पाइन्छ । त्यस्तै विद्यालयमा शिक्षकहरुको दरबन्दी, तलब भत्ता निम्नानुसार गरिने व्यवस्था सिफारिस गरेको पाइन्छ । प्राथमिक तहमा १ जना प्रध्यानाध्यपक तलब रु. १५५१- तालिम भत्ता रु. १५ तथा प्र.अ. भत्ता रु. २५१- शिक्षक संख्या ३ जना तलब रु १५५१- तथा तालिम भत्ता रु १५१- । त्यस्तै निम्न माध्यमिक तहमा प्र.अ. १ जना, तलब रु २५०१- तालिम भत्ता रु १५१- तथा प्र.अ. भत्ता रु २५१- शिक्षक संख्या ३ तलब रु. २५०१- शिक्षक संख्या १ तलब रु २५०१- तथा तालिम भत्ता रु १५१- र मा.वि. तहमा प्र.अ. संख्या १ तलब भत्ता रु ६००१- शिक्षक-३ तलब रु ४७५१- शिक्षक १ जना तलब रु ४०० तथा शिक्षक १ तलब रु २००१- हुने सिफारिस गरेको पाइन्छ । यस खर्चको लागि जिल्ला शिक्षा कोषमा सरकारी अनुदान, शिक्षाकर, शुल्क, चन्दा, स्थायी सम्पति विक्री , दानदातव्य हुन सक्ने कुरा उल्लेख छ । त्यस्तै प्रा.वि. तह पूर्ण निः शुल्क

तथा नि.मा.वि. तथा मा.वि. तहमा आवश्यकताअनुसार सरकारी अनुदान तथा शुल्कबाट उठाएर तलव भत्ताको व्यवस्था मिलाएको पाइन्छ । नि.मा.वि. ७५% सरकारी र २५% शुल्कबाट तथा मा.वि.५०% सरकारी र ५०% शुल्कबाट । सरकारले आर्थिक अनुदान दिदा विद्यार्थी सख्या, शैक्षिक कार्यक्रम तथा अतिरिक्त क्रियाकलापको आधारमा प्रदान गर्न सकिने आधार तय गरिएको छ (शर्मा, २०६२) ।

राष्ट्रिय शिक्षा आयोग २०४९ले कुल बजेटको १५% बजेट शिक्षामा विनियोजन गर्नु पर्ने कुरा उठाएको थियो । प्राथमिक शिक्षामा राष्ट्रिय योजनजा आयोगले २६१.८ मिलियन डलर र (वि.स. २०५६-०६६)मा १००६.५ मिलियन डलर खर्च लगानि गरिएको अवस्था ह । नेपाल सरकारले सवैभन्दा बढि बजेट तलव भत्तामा नै छुट्याउने गरेको छ । तलव भत्ता मा ८६% पाठ्य पुस्तकमा २%, निर्माण मा ३%, छात्रवृत्तिमा ३%, अनुदान सहयोगमा ४%, अन्यमा २% गरी सत् प्रतिशत बजेट खर्चिएको अवस्था पाइन्छ । आर्थिक वर्ष ०६४/०६५ मा शिक्षामा २८ अर्ब बजेट विनियोजित गरिएको थियो । त्यस्तै आर्थिक वर्ष ०६५/०६६ तिर कुल बजेटमध्ये ३८ अर्ब ९८ करोड रुपैया विनियोजन भएको पाइन्छ । जुन कुल बजेटको १६.५२% हुन जान्छ । आर्थिक वर्ष ०६५/०६६ देखि कक्षा- ८ सम्म निःशुल्क शिक्षा प्रदान गर्ने र २ वर्ष भित्र निरक्षरता उन्मुलन गर्ने घोषणा गरिएको थियो (आचार्य २०६३) ।

यसरी प्रत्येक आर्थिक वर्षमा शिक्षाको बजेट बढदै आई रहेको पाइन्छ । तथापी पनि विद्यालयहरूको शैक्षिक तथा आर्थिक स्थितिमा अपेक्षा गरे अनुरूप प्रगति हुन नसकेको देखिन्छ । प्रत्येक वर्ष भवन निर्माण, भौतिक मर्मत, छात्रवृत्ति पाठ्यपुस्तकमा नियमित रुपमा बजेट आई रहेता पनि विद्यालयको शैक्षिक उपलब्धिमा खासै प्रगति हुन नसेको आम गुनासो आई रहेको पाइन्छ ।

सन् १९९० मा थाइल्याण्डको जोम्टीनमा सम्पन्न शिक्षा मन्त्रीहरूको सम्मेलनले “सवैका लागि शिक्षा”(EFA) भन्ने महत्वपूर्ण अवधारणा घोषणा गरी प्रतिवद्ध वन्न आह्वान गर्‍यो यदपि सन् २००० सम्ममा त्यो कार्य प्रति जवाफदेहि नदेखिएकाले सोही प्रतिवद्धतालाई पुनः पुरा गराउने उद्देश्य बोकी आसन्न ११८ राष्ट्रले सेनेगलको डकारमा “सवैका लागि शिक्षा” भन्ने उद्घोषको दुर दृष्टि, लक्ष्य र रणनिति तथा कार्यान्वयन पार्ने सामुहिक प्रपितवद्धता जनाए स्वरुप सन् २०१५ सम्ममा सम्पूर्ण देशले निरक्षरता हटाउनु पर्ने आधार तय गरिएको छ । वास्तवमा सन् २००० सम्ममा ११ करोड ३० लाख बालबालिका निरक्षर रहनु तथा ८८ करोड वयस्क निक्षर रहनेले यी व्याक्ति पढ्न नसक्ने

अनेकौ धारणाहरुमध्ये आर्थिक स्थिति नै महत्वपूर्ण तत्वको रूपमा लिनु पर्ने हुन्छ (खनाल, २०६३) ।

वि.सं. २०६५ अषाढ मसान्त सम्ममा प्राथमिक विद्यालयको संख्या २७ हजार ९ सय १ वटा भएपनि विद्यार्थीको पहुँचमा प्राथमिक शिक्षाको सुविधा प्रदान गर्न सकिएको छैन । प्रा.वि.मा १०% विद्यार्थी अभै भर्ना हुन नसक्नुका पछाडि आर्थिक तत्व नै प्रमुख कारक तत्व हो भन्दा अत्युक्ति नहोला । सरकारले विद्यालयहरुलाई मात्र शिक्षकको तलव भत्ता मात्र प्रदान गरिरहेको र मसलन्द पनि न्युन मात्रामा निकास गरिरहेको परिवेशमा विद्यालय व्यवस्थित बन्ने कुरा कल्पना मात्र हो कि जस्तो लाग्छ । विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन, खानेपानी, शौचालय, भवन, घेराबार, सजावट, शैक्षिक सामग्री कुन स्रोतबाट तय गर्ने कुरा पछाडि रहेका छन् (आचार्य, २०६३) ।

यसरी सरकारी विद्यालयहरुमा प्रा.वि. तहमा विद्यार्थी भर्नादर एकदमै कम रहेको स्थिति देखिन्छ । हुने खाने शिक्षित अभिभावकका विद्यार्थीहरु संस्थागत विद्यालयहरुमा भर्ना भई रहेको पाइन्छ । सरकारी विद्यालयमा गरिब, पिछडिएका तथा दलित आदिवासीका विद्यार्थीहरु भर्ना हुन्छन्, जसको आर्थिक स्थिति एकदमै न्यून रहेको पाइन्छ । यस्ता विद्यार्थीहरुबाट कुनै प्रकारको शुल्क तथा सहयोग लिई विद्यालयको भौतिक तथा आर्थिक व्यवस्थापन गर्न अप्ठ्यारो हुने देखिन्छ ।

विद्यालय एक सामाजिक सेवा गर्ने संस्था भएकाले यस भित्र हुने आर्थिक क्रियाकलाप पारदर्शी हुनुपर्ने हुन्छ । यसलाई शिक्षा सम्वन्धी उच्च स्तरीय समिति-२०५८ ले महत्वका साथ उठाएको छ । विद्यालयको आम्दानी र खर्चको बारेमा जन समक्ष स्पष्टताका साथ प्रकाशमा ल्याउनु पर्ने दायित्व पनि हुन्छ । शिर्षकको रकम विना निर्णय र आधार अन्य क्षेत्रमा खर्च नगर्ने, अधिकतम शुल्कको सीमा तोक्नु पर्ने, प्रा.वि. देखि मा.वि. सम्म शुल्क रहित बनाउन प्रयासरत रहनु पर्ने, शुल्क निर्धारण गर्दा अभिभावक र सरोकार पक्ष बीच समन्वय गर्न पर्ने अभिभावकको लगानी र विद्यार्थीका त्यागको मुल्यलाई सुनिश्चित गर्नु पर्ने देखिन्छ (बज्राचार्य, २०६३) ।

विद्यालयका शुल्क निर्धारणका आधारहरु, कर्मचारीको तलव भत्ता, विद्यालयका दैनिक संचालन खर्च, भैपरी आउने खर्च, मर्मत संभार, भ्रमण, शैक्षिक सामग्री, पाठ्यपुस्तक तथा अध्ययन सामग्रीको कुल खर्चहरु हुन सक्दछ । विभिन्न आयोग र समितिले दिएका प्रतिवेदनहरुमा विद्यालयको खर्च गर्ने शिर्षकहरु सरोकारवाला बसेर ताक्ने, त्यसलाई योजन

बमोजिम संकलन गरी लैजाने, खर्चको पारदर्शिता कायम गराउने, अनुमोदन गराउने र सामाजिक परीक्षण तथा लेखा परीक्षण मार्फत कार्य सम्पादन गरी प्रतिवेदन जन समक्ष ल्याउने आदि कार्य विद्यालयको प्रधानध्यापकले प्रत्येक आर्थिक वर्षको मसान्त सम्ममा गर्नु पर्ने हुन्छ। संगठनको व्यवस्थापन प्रक्रियाले आर्थिक स्रोत संकलन र उपयोग गर्ने पक्षलाई प्रभाव पार्दछ। संगठन र आर्थिक स्रोत सम्बन्धी क्रियाकलापको बीच घनिष्ट सम्बन्ध रहेको पाइन्छ। विद्यालयका वि.व्य.स., शिक्षक, अभिभावक संघ, शिक्षकहरु र अभिभावकहरु विद्यालयका संगठनहरु हुन। विद्यालयको आर्थिक स्रोत पहिचान गर्ने, संकलन गर्ने र प्राप्त स्रोतहरुलाई निणर्य गरी खर्च गर्ने, खर्च गरिएको कारेवारको व्यवस्थित अभिलेख राख्ने, राख्न लगाउने, र आर्थिक वर्षको अन्त्यमा सामाजिक परीक्षण मार्फत अनुमोदन गर्ने हुन्छ। यसरी समाजमा विद्यालय आफै मार्ग दर्शक बनेर पारदर्शी क्रियाकलाप तर्फ उन्मुख हुनु पर्ने देखिन्छ (कोइराला, २०६४)।

शिक्षालाई विकास नै गर्ने हो भने शिक्षकर, विशेषकर, शुल्क तोक्नु पर्ने कार्य नितान्त आवश्यक छ। पहुँचवाला व्याक्तिले गरीब वर्गको शिक्षामा पहुँच पुऱ्याउन न्युन रूपमा सरकारलाई सहयोग पुऱ्याउन सामाजिक न्यायको दृष्टिले वान्छनीय नै हुन्छ। चीन, ब्रानिल र अमेरीका जस्ता देश हरुमा शिक्षा कर असुल गरी त्यो कोषको रकम सिधै दुर्गम र निमुखाको शैक्षिक उन्नतिमा विनियोजन गरिन्छ। नेपाल सरकारले पनि आर्थिक वर्ष २०६५/०६६ को बजेट वक्तव्यमा संस्थागत विद्यालयलाई नाफाको ५% शिक्षाकरको रूपमा उठाउने र सो रकम गरीब छात्र-छात्राको हितको लागि खर्च गरीने कुरा उल्लेख छ। यो शिक्षा कर अभिभावकलाई लाग्दछ, फि मा ५% थपेर उठाइन्छ, भने विद्यालय संचालकहरु आलोचना गरिरहेको स्थिति छ (आचार्य र साथीहरु, २०६३)।

यस प्रकार शिक्षाको वित्त प्रणाली अनुसार शैक्षिक कर उठाएर गरिब तथा दुर्गम क्षेत्रका विद्यार्थीहरुमा खर्च गर्नु न्यायोचित देखिन्छ। जबसम्म उठाउने कार्य पारदर्शी ढंगबाट हुदैन। तब सम्म सरकारले सोचेको जस्तो उपलब्धि होला भन्न सकिन्न। शिक्षा कर संस्थागत विद्यालयबाट मात्र नउठाई शिक्षा प्रेमी, व्यापारी, चन्दादाता, पेशागत संस्थाबाट पनि उठाउन जरुरी देखिन्छ, अनि मात्र गरिब तथा पिछडीएको क्षेत्रमा शिक्षाको विकास गर्न सजिलो हुने देखिन्छ।

EFA(2000) विना आर्थिक स्रोत न कुनै शैक्षिक कार्यक्रम, न कुनै तहको शिक्षा संचालन सम्भव छ। यो आर्थिक वस्तु जस्तो रूपमा सोच्नु पर्ने भएको छ। वास्तवमा नेपाल

एक आर्थिक रूपमा कमजोर अवस्थामा रहेको देश हो । नेपाल सरकारले शिक्षामा के कस्ता शिर्षकमा बजेट विनियोजन गरिरहेको छ, भन्ने एक पक्ष हो भने स्थानिय रूपमा विभिन्न संघसंस्था, व्याक्ति वाट के कस्तो सहयोग प्राप्त भइरहेको छ, ती स्रोत के कस्तो आधारमा वितरण गरिन्छ । के ती सहयोग प्रयाप्त छन् त ? त्यसले व्यवस्थापनमा के कस्तो प्रभाव पारेको छ ? आम्दानी र खर्चलाई अभिलेख राख्ने र खर्च गर्ने प्रक्रिया के कस्तो छ ? यसको विश्लेषण हुनु आवश्यक देखिन्छ । त्यसमा पनि विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.ले जिम्मेवारी पुर्वक व्यवस्थापन गरेको छ वा छैन । त्यसको लेखाजोखा हुनु वर्तमान समय सापेक्ष ठान्दछु । EFA को लक्ष्य सन् २०१५ सम्ममा निरक्षरता उन्मुलन गर्ने तथा २०२० सम्मलाई २०% बजेट न्युनतम शिक्षामा प्रत्येक देशले लगानी गर्नु पर्ने प्रस्ताव राखेको छ (बज्रार्चा र साथीहरू, २०६३) ।

१.२. समस्याको कथन

शिक्षा सम्वन्धी उच्च स्तरीय कार्य समितिको प्रतिवेदन-२०५८ मा उल्लेख भए अनुसार सार्वजनिक विद्यालयको गुणस्तर उपयुक्त नहुनुको विभिन्न कारणहरूमध्ये एक विद्यालयमा पेशागत दक्षता र नेतृत्व दिने क्षमता भएका प्र.अ.हरूको कमी हुनु पनि एक हो । हाल विद्यालयका प्र.अ.हरूले वि.व्या.स. को निर्णय गराएर मात्र भौतिक तथा आर्थिक व्यवस्थापन गर्नु पर्नेमा सरकारी विद्यालयहरूमा विभिन्न शिर्षकमा आएका रकमहरूको सही तथा समुचित सदुपयोग नभएको कारण तथा प्र.अ.हरूलाई विभिन्न राजनैतिक दवावको कारण विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापन सन्तोषजनक नभएकोले प्रस्तुत सोध सामुदायिक विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा कस्तो भूमिका हुनु पर्ने कुरालाई यो शोध पत्रमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

हाम्रो देश भरिका सरकारी विद्यालयहरू न्यून व्यवस्थापनद्वारा संचालन भइरहेको देखिन्छ । ती विद्यालयहरू के कसरी संचालन भएका छन् , किन ती विद्यालयहरूमा चाहे जस्तो साधन स्रोतले सम्पन्न बनाउन सकिएको छैन ? किन विद्यार्थीहरूको आकर्षण ती विद्यालयतिर न्युन छ ? किन विद्यालयहरूको आर्थिक अवस्था तथा भौतिक अवस्था सोचे जस्तो अगाडि बढ्न सकेको छैन ? प्र.अ.को भूमिकाले विद्यालयको आर्थिक अवस्थामा कस्तो असर पारेको छ ? के तलब भत्ता मात्र विद्यालय व्यवस्थापन गर्ने आधार तत्व हो ? जस्ता प्रश्नहरू तर्फ छुन् भने अर्का तिर विद्यालयमा प्राप्त सरकारी आर्थिक स्रोतहरू के के छन् ?

ती स्रोतहरूलाई प्र.अ. हरु कसरी व्यवस्थापन गरिरहेका छन् ? ती स्रोत वारे समुदाय सुसुचित छ कि छैन ? ती रकम प्रदान गर्ने आधारहरू के कस्ता छन् ? यी महत्वपूर्ण प्रश्नहरूको उत्तर खोज्नु अध्ययनको विषय ठानिएको छ ।

सार्वजनिक विद्यालयहरूको स्थानीय आर्थिक प्राप्त गर्ने स्थायी स्रोतहरू के के छन् त ? यदि छैनन् भने कस्ता-कस्ता स्रोतवाट आर्थिक ढिकुटी स्थानीय रुपमा संकलन भैरहेका छन् ? विद्यालयका सरोकार पक्षहरू आर्थिक स्रोत पहिचान र संकलनमा कति सक्रिय रहेको छन् ? जनसमक्षप्रति जवाफ देही छन् छैनन्? विद्यालयहरूलाई प्राप्त हुने संभावित आर्थिक स्रोतहरू परीक्षा शुल्क, सहयोग, चन्दा, दान तथा सरकारी स्रोतवाट प्राप्तहुने तलब भत्ता, भवन, शैक्षिक सामग्री, छात्रवृत्ति, पाठ्यपुस्तक रकम, लक्षित समुहको रकम देखि बाहेक कस्ता कस्ता संघ संस्थावाट आर्थिक सहयोग हुन सक्छ र त्यसलाई प्र.अ.ले कसरी व्यवस्थापन गरिरहेको छ त्यसलाई प्रकाशमा ल्याउनु आवश्यक छ । आर्थिक स्रोतको पहिचान, संकलन र पारदर्शी खर्च, त्यसको अभिलेख र व्यवस्थापन र जनसमक्ष सुसुचित गरिने पक्षलाई नै यस अध्ययनको मुल समस्याको रुपमा छानिएको छ ।

सरकारी विद्यालयहरूमा सरकारले गरेका लगानी बालुवामा पानी खन्याए भै भएकोले विद्यालयमा हुने आर्थिक चुवावटका कारणहरू पत्ता लगाई विद्यालयको शैक्षिक आर्थिक, भौतिक र प्रशासनिक एकाईलाई चुस्त दुरुस्त राखी देशले अपेक्षा गरेको जनशक्ति देशका कर्णधार विद्यार्थीहरूको वर्तमान र भविष्यहरूलाई चिन्तन मनन गरी गुणस्तरीय जीवन यापनमा सहयोग पुऱ्याउने लक्ष्य अनुरूप विद्यालयमा रहेको प्रधानाध्यपाकलाई जनाउ घण्टि दिन र भविष्यमा शैक्षिक आर्थिक लगानीले उल्लेखनीय सफलता हासिल गरिस भन्नाका लागि यो अध्ययनले माथि उल्लेख भए बमोजिमका समस्याहरूलाई उदाङ्गो पारी प्रमाणहरू र विद्वानहरूका सिद्धान्तलाई साँची राखी पुष्टि गर्ने जर्मको गरिएकोछ ।

१.३. अध्ययनको औचित्य

वर्तमान अवस्थामा हाम्रो देशको कूल बजेटको भन्डै १७% बजेट शिक्षामा विनियोजित गरेको पाइन्छ । त्यसमा पनि ६% बजेट शिक्षकको तलब भत्ता तथा तालिममा व्यवस्थापन हुँदै गरेको अवस्था छ भने भन्डै २०% बजेट विद्यालयको भौतिक तथा अन्य शीर्षकमा हुने गरेको पाइन्छ । तथापी पनि सामुदायको शैक्षिक तथा आर्थिक समस्याहरू जिउकातिउ विद्यमान रहेको छ । शिक्षामा गरिएको आर्थिक लगानीले राष्ट्रले अपेक्षा गरे

अनुसार सफलता हासिल गर्न नसकिरहेको अवस्था छ । विद्यालयमा आएको बजेटको खर्च तथा व्यवस्थापन गर्ने जिम्मा प्र.अ.को भएको हुनाले सामुदायिक विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापन नामक शीर्षकमा गरिएको यो अध्ययनले भविष्यमा अरु अनुसन्धान गर्ने भावी सन्ततिलाई आवश्यक मार्ग निर्देशन गर्नेछ, भन्ने आशा गर्न सकिन्छ । यस अध्ययनले निकालिएको निष्कर्ष तथा सुझावले पछिल्ला दिनमा राजनितिज्ञ, प्रशासक तथा अन्य संगठनका प्रमुख व्यक्तिहरूलाई आर्थिक कार्यक्रम प्रति सचेत गराउने छ भनी आशा लिइएको छ (आचार्य, २०६३) ।

सरकारी विद्यालयहरूमा स्थानिय स्तरमा संलग्न हुने आर्थिक स्रोतका शीर्षकहरू के के छन् र सरकारबाट प्राप्त स्रोतहरू के के छन् पहिचान गर्नु र सो रकमले के विद्यालयको समस्या र आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्न सकेको छ, के ती रकम तोकिएको शीर्षक बमोजिम खर्च भई रहेको छ । सबै क्षेत्र वर्ग लिङ्ग जातले समतामुलक ढङ्गले वितरण भएको छ छैन, खर्च गर्ने प्रक्रिया र पारदर्शिताको मात्रा के कस्तो अवस्थामा छ ? सो पक्षलाई नियालेर विश्लेषण गर्नु शीर्षकको औचित्य ठान्दछु (शर्मा, २०६३) ।

प्रधानाध्यापकलाई जहाजका कप्तानसँग तुलना गर्न सकिन्छ भने विद्यार्थीलाई यात्रु यसकारण प्रधानाध्यापकको जिम्मेवारी कतिको महत्वपूर्ण छ भन्ने कुरा कुनै सोधपत्रमा वा अनुसन्धानमा प्रष्ट खुल्न नसकेको र गुणस्तरीय शिक्षा आजको आवश्यकता भन्ने नारालाई नारा मै मात्र सिमित गरिएकोले वर्तमान एक्कासौं शताब्दिको प्रविधियुक्त शिक्षालाई उल्लेखनिय रूपले देशको राष्ट्रिय उद्देश्य र विश्वको शैक्षिक मापदण्ड अनुरूप शिक्षाको विकास गर्न समुदायिक विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्रधानाध्यापकले खेल्नु पर्ने भूमिकाको गहन अध्ययन गरी समुन्नत राष्ट्र बनाउने आवश्यकता भएकोले यसै शीर्षकलाई केन्द्र विन्दु बनाई अध्ययन गर्नु औचित्य पूर्ण छ भन्न अत्युक्ति नहोला ।

सामुदायिक विद्यालयहरूको आम्दानीको स्रोतहरूको बारेमा जानकारी दिनु उपयुक्त हुन्छ । विद्यालयको शैक्षिक तथा भौतिक स्थितिमा सुधार ल्याउन, खर्च गर्ने प्रक्रिया पारदर्शिता र सुसुचित हुने अभिभावकहरूको हक सुरक्षित गर्नको लागि यो अध्ययन फलदायी हुने भएकाले विद्यालयका सरोकारवालाहरू तथा प्र.अ. बीच सम्बन्ध स्थापित गराई विद्यालयको आर्थिक स्रोतको पहिचान, संकलन र खर्च गर्ने प्रक्रियामा सक्रिय रहनका लागि प्रोत्साहित गर्न सहयोग पुग्ने भएकोले विद्यालयप्रति जनचासो अभिवृद्धि गराउने विद्यालयको निर्माण मरम्मत तथा शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्न बजेट निर्माण प्रक्रियामा

सक्रिय रहनका साथै कार्य सम्पादनमा भएका कमी कमजोरी हटाउँदै आर्थिक कार्य विधि नियमावली खरीद ऐन परिधि भित्र रही क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न प्रत्येक विद्यालयका वि.व्य.स.का सदस्य, शिक्षक, अभिभावक संघका सदस्य, शिक्षकहरू, अभिभावकहरूलाई प्र.अ.को आर्थिक गतिविधिमा सक्रिय बनाउन यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउने छ ।

१.४. अध्ययनको उद्देश्य

यसका अध्ययन गर्नका लागि निम्न उद्देश्यहरू राखिने छन्

- क) सामुदायिक विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापनको लेखाजोखा गर्नु ।
- ख) विद्यालयमा भएको आर्थिक पारदर्शिताको पहिचान गर्नु ।
- ग) आर्थिक व्यवस्थापनमा देखा परेका समस्याहरू पत्ता लगाई समाधानका उपायहरू प्रस्तुत गर्नु ।

१.५. अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू

यस अध्ययनको लागि निम्न बमोजिमका अनुसन्धानात्मक प्रश्नावलीलाई आधार मानिएको छ जसले यो शोध पत्रको अध्ययनलाई केन्द्रित गरी यसको सारलाई प्रष्ट पार्दछ :

- क) आर्थिक व्यवस्थापन गर्न सबैभन्दा महत्वपूर्ण भूमिका कसको रहन्छ ?
- ख) के विद्यालयमा प्राप्त रकमलाई व्यवस्थित ढंगले राखेको देखिन्छ ?
- ग) के विद्यालयमा सामाजिक र लेखा परीक्षण नियमित रूपले हुने गरेको छ ?
- घ) आर्थिक नियमिततामा प्र.अ.बाहेक अरु क-कसको संलग्नता रहेको हुन्छ ?
- ङ) के कारणले प्र.अ.ले आयव्ययमा पारदर्शिता गर्न नसकेको हो ?

१.६. अध्ययनको परिसीमा

जुनसुकै अध्ययनको पनि आफ्नै कार्यक्षेत्रको निश्चित परिसीमा हुने गर्दछ । त्यसले अध्ययनलाई निश्चित निष्कर्ष निकाल्न सहयोग गर्दछ । त्यसकारण यो अध्ययन गर्नको लागि समय, जनसंख्याको वितरणलाई मध्यनजर गर्दै मोरङ जिल्ला अन्तर्गत सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूमा पुगी अध्ययन गर्न असम्भव भएकोले रङ्गेली स्रोतकेन्द्र भित्र पर्ने ३ वटा गा.वि.स. (रङ्गेली, टकुवा, र अमरदह) बाट जम्मा ६ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई अध्ययनको परिसीमा बनाई नमूनाको रूपमा छनोट गरी अध्ययन गरिएकोछ ।”

१.७. मुख्य शब्दावलीको परिभाषा

- विद्यालय : विद्यार्थीहरूले औपचारिक रूपले शिक्षा आर्जन गर्ने स्थललाई विद्यालय भनिन्छ ।
- प्राथमिक तह : कक्षा १ देखि ५ सम्म अध्ययन अध्यापन गराउने तहलाई प्राथमिक तह भनिन्छ ।
- सामुदायिक विद्यालय : नेपाल सरकारबाट सालबसाली अनुदान पाउने गरी स्वीकृत प्राप्त विद्यालय सम्भन्नु पर्छ ।
- प्र. अ. : प्रधानाध्यपक -विद्यालयको प्रमुख व्यक्तिलाई प्रधानाध्यापक भनिन्छ ।
- प्रा. वि. : प्राथमिक विद्यालय भनेको कक्षा १-५ सम्मको विद्यालयलाई जनाउँछद ।
- जि. शि. अ. : जिल्ला शिक्षा अधिकारी (जिल्ला शिक्षा कार्यालयको प्रमुख व्यक्तिलाई जिल्ला शिक्षा अधिकारी भनिन्छ ।
- वि.व्य.स. : विद्यालय व्यवस्थापन समिति भनेको विद्यालयको रेख देख र व्यवस्थापन गर्नको निमित्त गठन भएको समितिलाई विद्यालय व्यवस्थापन समिति भनिन्छ ।

परिच्छेद दुई:सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाँका

यस परिच्छेदमा अनुसन्धान कर्ताद्वारा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन, सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा सङ्ज्ञानात्मक, प्रयोगात्मक सिद्धान्तको प्रयोग र शैक्षिक उपदेयता प्रस्तुत गरिनेछ। सैद्धान्तिक खाकाबाट अनुसन्धानलाई सहि मार्गमा हिडाउन र नयाँ सिद्धान्त प्रतिपादन गर्न मद्दत मिल्ने छ।

२.१. सम्बन्धित साहित्यको पुरावलोकन

कोइराला (२०६४) का अनुसार प्राथमिक विद्यालय प्र.अ. तालिमको प्रभावकारीता अध्ययन नामक शिर्षकमा लेख्नु भएको लेखमा प्रधानाध्यापकका लागि नेपाल भर संचालित तालिम कार्यक्रमको प्रभावकारीताको लेखाजोखा गर्ने प्रमुख उद्देश्य रहेको र सर्वेक्षण पद्धतिमा अन्तर्वार्ता, अवलोकन, प्रश्नावली, लक्षित समूह छलफल, रुजुसूची निर्देशीका साधनहरु प्रयोग गरिएको पाइयो। जसानुसार निश्कर्षमा भन्नु पर्दा तालिमको विषयवस्तु अपर्याप्त भएको योग्य र दक्ष प्रशिक्षक नभएको सरुभागीको मूल्याङ्कन समावेश नभएको आधुनिक शैक्षिक प्रविधीको अभाव भएको पाइयो भने सुझावको रूपमा सहभागीको मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने, शैक्षिक प्रविधिको प्रयोग गर्नु पर्ने, पुनर्ताजगी तालिम दिनु पर्ने साथै प्र.अ. हरुलाई अनिवार्य तालिम उपलब्ध हुनु पर्ने देखिन्छ।

प्रस्तुत अध्ययनमा प्र.अ. तालिमको प्रभावकारीताको लेखा जोखा गर्ने भएता पनि विद्यालयले आर्थिक संकलनमा खेलको भूमिका आर्थिक संकलनको व्यवस्थापन तथा आर्थिक पादर्शिताको कुरा नउठाएको यी विषयवस्तुलाई यो शोध पत्रमा अध्ययनको विषय वस्तु बनाएको छ।

पौडेल(२०६२) द्वारा प्रस्तुत शोधपत्र सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरूमा आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन र शैक्षिक उपलब्धिमा पार्ने प्रभाव नामक एक अध्ययनमा रुपन्देही जिल्लाको बुटवल नगरपालीको पाँच वटा विद्यालयको जनसंख्यालाई लिएर गर्नु भएको अध्ययनबाट निम्नानुसारको निचोट निकालनु भएको छ। प्राथमिक विद्यालयहरूको भवन खानेपानी खेलकुद मैदान भौतिक बनावट र शिक्षकको दरवन्दी संख्याको अभावले विद्यालयहरू ग्रस्त रहेको उल्लेख गर्नु भएको छ। विद्यालय छाड्ने दर उच्च रहेको अथवा

२१ % रहेको, विद्यार्थी उत्तिर्ण दर ६९% र औषत उपलब्धि ४६% रहेको पाइयो । विद्यार्थीहरूले स्थानीय स्तरमा गा.वि.स. र जि.वि.स. मार्फत मात्र आर्थिक स्रोत संकलन गरी रहेको अवस्था देखाउनु भएको छ । प्राथमिक तहको शिक्षामा सरकारबाट ६६.०५% स्थानीय स्तरबाट ३७.९% र शुल्कबाट ६.६% रकम संकलन भई रहेको र प्राथमिक तहमा लगानीको मात्र अत्यन्त न्यून भएको र सो बढाउनु पर्ने स्थानिय संघ संस्था र गैह्र सरकारी संस्था र दातृ संस्थाले पनि लगानी गर्दा इन्भेष्टमेन्ट र रिटर्नऐनालाइसिस गर्नु पर्ने आर्थिक स्रोत संकलनमा सम्बन्धित पक्ष सक्रिय रहनु पर्ने विद्यार्थीको संख्या अभिवृद्धि गर्न अभिभावकहरूलाई सुसुचित गर्नु पर्ने सुझावको रूपमा उल्लेख गर्नु भएको छ ।

प्रस्तुत शोधमा शोधकर्ताले विद्यालयहरूको आर्थिक स्रोत व्यवस्थापन, खानेपानी, भौतिक व्यवस्थापन, खेलमैदान शिक्षक दरबन्दीको मुद्दा उठाए पनि विद्यालयको अर्थिक स्रोतहरूबारे केही कुरा उल्लेख गर्नु भएको छैन । तसर्थ यस शोधमा सामुदायिक विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापन, आर्थिक पारदर्शिता तथा विद्यालय र समुदायको सम्बन्ध सुदृणीकरणमा देखा परेको समस्याहरू पत्तलगाई त्यसको समाधानका उपायहरूको खोजि गर्नु मुख्य उद्देश्य रहेको छ ।

लम्साल (२०६५) का अनुसार शिक्षक मासिक चौथो अंकमा लेखक हरिप्रसाद लम्सालद्वारा प्रेषित लेख जहाँ धेरै विद्यार्थी त्यहाँ धेरै अनुदानमा विद्यार्थीहरूलाई अनुदान प्रदान गर्ने धेरै विधिहरू मध्ये विद्यार्थी संख्यालाई मुख्य आधार बनाइएको छ । विद्यार्थीलाई लाग्ने शैक्षिक लागत र विद्यार्थी संख्याको गुणन गरी सुपात्तद्वारा रकम तोक्नु पर्ने यसको आधारमा विद्यार्थीको पहुँच विद्यालयको व्यवस्थापन र शैक्षिक गुणस्तरलाई एकैचोटि सम्बोधन गर्ने विद्यालयको आर्थिक स्रोतको विश्लेषण गर्नु विद्यार्थी लागत र अनुदानको रकम वितरण प्रक्रियालाई केलाउनु वि.व्य.स.को मर्मबमोजिम पारदर्शिता कायम गराउने सकिने उद्देश्य यस लेखले राखेको पाइन्छ ।

यस लेखले प्राथमिक तहमा आर्थिक स्थिति सुधार गर्न महत्वपूर्ण मार्ग निर्देशन गर्ने भएकोले यस शीर्षकको अन्तर सम्बन्ध रहेको महसुस गरी समिक्षा गर्ने प्रयास गरेको छु तथापि पनि यस लेखले विद्यालयको विभिन्न शीर्षकमा आएको रकमको सदुपयोग भए नभएको, आर्थिक पारदर्शिताको कुरा उठाएपनि त्यसको सामाजिक परिक्षण तथा लेखा परिक्षणको कुरा नउठाएकोले यसलाई यो शोधपत्रमा अध्ययनको विषयवस्तु बनाइएको छ ।

२.२. अध्ययनको सैद्धान्तिक खाका

एफ डब्लु टेलर (सन् १८५६) का अनुसार वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तको दृष्टिकोणमा जथाभावी रूपमा परम्पतरागत नियम र शैलीमा आधारित काम गर्ने चालचलनको सट्टा व्यवस्थित तर्कपूर्ण र न्यायोचित तरिकाले विधिवतकाम गर्ने वैज्ञानिक परिपाटीको थालनी गर्ने धारणलाई अगाडी ल्याइएको छ । संगठनमा काम गर्दा सबै तह र व्यक्तिहरु बीच मानमुटावको सट्टा एक आपसमा समभादारी र सहिष्णुता कायम गरी काम गरेमा अत्याधिक प्रतिफलका साथ कार्य सु सम्पन्न गर्न सकिन्छ । सकिर्ण र व्यक्ति वादीताको सट्टा मानिसहरु बीच सहकार्य गर्ने शैलिको सट्टा बढी उत्पादन गर्ने कुरामा विश्वास गर्दछ । उपयुक्त रूपले छनौट गर्ने र त्यस पछि तालिम दिने, प्रस्तत सुविधा दिने र उचित रूपले कार्य विश्लेषण गर्ने गरेमा काम प्रति बढि भन्दा बढि सफलताको विकास हुन्छ (काफ्ले र पौडेल, २०६४ वाट उद्धृत) ।

यस सिद्धान्तका आधारमा रहेर विद्यालयहरूको स्थितिमा परिवर्तन गर्न वैज्ञानिकीकरण गर्नको लागि उचित व्यवस्थापन गर्दै लैजाने आर्थिक तत्व नै मुख्य कुरा हो र यसको व्यवस्थापनमा प्र.अ.ले प्रमुख भूमिका खेल्न सक्दछ भन्ने महसुस गरी आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिकाको खोजी गर्नु सान्दर्भिक ठान्दछु सामुदायिक विद्यालयहरूको आर्थिक व्यवस्थापन राम्रो बनाउन सकिएको छैन भन्ने कुरालाई पुष्टि गर्न यस सिद्धान्तको धारणा औचित्य पूर्ण रहेको महसुस गर्दछु । वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तको महत्वपूर्ण बुदा भनेको सम्बन्धित पक्षहरूलाई संस्थाको अधिकतम उपलब्धि हासिल गर्नु परिचालन गर्नु पर्ने भन्ने कुरालाई विद्यालयसँग पनि गाँस्न सकिन्छ । विद्यालयको भौतिक तथा आर्थिक स्थितिमा सुधार गर्दै त्यसको कार्यान्वयन गर्ने सीप प्रदान गर्न तथा प्र.अ.लाई उचित शैक्षिक वातावरण तयार गर्न सघाउ पुऱ्याउन विद्यालयमा पनि लेखा कर्मचारीको व्यवस्था र प्रयोग गर्ने कार्यमा वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्तले सहयोग पुऱ्याउछ भन्ने ठानिएको छ ।

इल्टन मायो(इ.स. १९५०) को मानव सिद्धान्त अनुसार कुनै पनि संगठन तथा कार्यालयमा काम गर्ने कामदार विच मानव सम्बन्ध राम्रो भएमा उत्पादन राम्रो, चाँडो र स्तरीय हुने र यसको विपरीत भएमा कार्य सम्पादनमा ढिलो , नराम्रो र कम गुणस्तरीय हुनाले उत्पादन प्रक्रियामा प्रभाव पार्दछ । यसको सिद्धान्तलाई अन्तर व्यक्ति व्यवहार भनिन्छ (कोइराला र श्रेष्ठ, २०६५वाट उद्धृत) ।

मानव सम्बन्ध सिद्धान्त भनेको मानवलाई मानव जस्तो व्यवहार गर्नु पर्दछ । जुनसुकै संघसंस्थामा पनि मानवीय सम्बन्ध राम्रो भएमा उत्पादन राम्रो हुने हुनाले विद्यालयको लगानी प्रक्रिया र उत्पादन सबै प्रणालीलाई चुस्त, दुरुस्त राख्ने तथा शिक्षक तथा कर्मचारी बीच राम्रो सम्बन्ध राख्न प्र.अ.को भूमिका उल्लेखनीय हुने कुरामा मानव सम्बन्ध सिद्धान्त मिल्दो जुल्दो हुने हुनाले यस सिद्धान्तको अनुसरण गरिने छ । साथै मेरी पार्करका अनुसार उद्योगमा काम गर्ने मानिस सँग मानवीय सम्बन्ध अत्यन्त सुमधुर हुनु पर्दछ । हाकिम(प्र.अ.) कारिन्दा(शिक्षक) तथा कारिन्दा कारिन्दा बीचमा पनि अत्यन्त घनिष्ट सम्बन्ध “नङ र मासु” जस्तै हुनु पर्ने हुनाले सामुदायिक विद्यालयको व्यावस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका नामक शिर्षक सार्थक हुने देखिन्छ ।

कार्ल मार्क्स(१८१८-१८८३) को आर्थिक सिद्धान्त अनुसार समाजको परिवर्तन आर्थिक तत्वमा निर्भर गर्दछ । आर्थिक स्रोत समाजको मेरुदण्ड हो । जब सम्म राज्यको आर्थिक अवस्था कमजोर रहन्छ, तब सम्म राज्यका सबै क्षेत्र र एकाइमा सुधार गर्न सकिदैन । आर्थिक तत्वले समाजको वैचारिक, दार्शनिक र राजनैतिक परिवर्तन समेत गराउँछ । समाजमा जहिले पनि शासक वर्ग र श्रमिक वर्ग बीच द्वन्द्व भइरहन्छ र शासक वर्गले श्रमिक वर्गको शोषणमा तल्लीन भइरहन्छ, त्यसको विरुद्ध श्रमिक वर्गले संघर्ष(द्वन्द्व) गर्नुपर्दछ । भौतिक जगतको परिवर्तन गर्न आर्थिक स्रोत नितान्त आवश्यक हुन्छ । भौतिक परिवर्तनले सामाजिक, धार्मिक, अध्यात्मिक र आर्थिक परिवर्तन समेत गराउँछ । सामाजिक जीवन प्रणालीमा सकेत आर्थिक तत्व हावी हुन्छ । जहाँ व्यक्तिको आयस्तर वृद्धि हुन्छ, त्यहाँका व्यक्तिले शिक्षामा पनि त्यस्तै वमोजिमको माग गर्दछ, अथवा शिक्षामा बढी लगानी गर्ने प्रयत्न गर्दछ र राज्यले पनि त्यही अनुसार खर्च गर्दछ (शर्मा, २०६२ बाट उद्धृत) ।

मार्क्सको सिद्धान्त अनुसार वितरण र उत्पादन बीच सम्बन्ध नहुँदा द्वन्द्व सिर्जना हुन्छ । विद्यालय पनि यस समस्याबाट मुक्त हुन सक्दैन । शिक्षामा सरकारले जति लगानी गरी रहेको छ, त्यस अनुसार विद्यार्थीको गुणस्तर र संख्या उत्पादित छ, छैन त्यसको लेखाजोखा हुनु नितान्त आवश्यक छ । विद्यालयमा प्राप्त विभिन्न शीर्षकहरुको रकम सो शीर्षक अनुसार खर्च तथा व्यवस्थापन भइरहेको छ, छैन तथा विद्यालयको आर्थिक पारदर्शीतामा के कस्ता समस्याहरु छन्, त्यसको व्यवस्थापनमा विद्यालयका प्रमुख प्र.अ.को भूमिका कस्तो छ, भनी लेखा जोखा गर्न मार्क्सको आर्थिक व्यवस्थापन सिद्धान्तले महत्वपूर्ण

सहयोग सहयोग गर्न सक्दछ भनी यो सिद्धान्तलाई यस अध्ययनको मुख्य आधारको रूपमा लिइएको छ ।

२.३. पुनरावलोकनको शैक्षिक उपादेयता

माथिका शोध पत्र, लेख तथा सहित्यको पुनरावलोकनले विद्यालयमा हाल रहेको आर्थिक स्रोतको कारण व्यवस्थापन पक्षमा रहेको न्युन स्थिति र त्यसको शैक्षिक उपलब्धिमा पारिरहेको प्रभाव, सरकारले सामुदायिक विद्यालयलाई दिने सहायताहरूको स्थिति, अनुदान दिने ढाँचाको नमुना, त्यसको खर्च गर्ने तरिका, आयव्ययको लेखाजोखा तथा पारदर्शिताद्वारा मैले शुरु गरेको लेखनलाई महत्वपूर्ण आधार प्राप्त भएको मुल्याङ्कन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध पत्रका लागि छानिएको वैचारिक सिद्धान्तहरू वैज्ञानिक व्यवस्थापन सिद्धान्त मानव सम्बन्ध सिद्धान्तले कुनै पनि सङ्घ सङ्गठनमा प्रशासक तथा कामदार वा मालिक र कारिन्दा बीचको सुमधुर सम्बन्ध तथा वैज्ञानिक तरिकाले दक्षता र क्षमताअनुसार काम गर्न दिइने तालिमको व्यवस्था गरिने साथै थोरै समय र श्रममा धेरै भन्दा धेरै प्रतिफल प्राप्त गरीने हुनाले यो विद्यालय पनि एउटा प्रणाली अन्तर्गतको लगानी, प्रक्रिया र उत्पादनसँग सम्बन्धित हुने भएकाले त्यसमा प्र.अ.ले आर्थिक व्यवस्थापनमा पार्ने भूमिकाको लेखा जोखा गर्न यी सिद्धान्तहरूले महत्वपूर्ण गर्न सक्दछ भन्ने ठानेको छु । यस कारण यस शोधकार्यमा माथि उल्लेखित वैचारिक / सैद्धान्तिक आधार र पूर्व साहित्यहरूको पुनरावलोकन गरी यो शिर्षकसँग सम्बन्ध जोड्ने काम भएको छ । विद्यालयका प्र.अ तथा शिक्षकहरूको सम्बन्ध र सहकार्यबाट मात्र संस्थाको उन्नति, प्रगति र उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने हुनाले यस्ता सिद्धान्त तथा पूर्व साहित्यको आधार लिएको छु ।

त्यस्तै मार्क्सको आर्थिक सिद्धान्तलाई पनि सैद्धान्तिक खाकाको रूपमा लिएको छु । विद्यालय व्यवस्थापनलाई पारदर्शि पार्न आर्थिक स्रोतको संकलन गर्न, प्रोत्साहन गर्न, शैक्षिक प्रगतिको मुल उद्देश्यलाई पुरा गर्न आर्थिक तत्वको अहम् भूमिका भएकाले मार्क्सको सिद्धान्त यस शोध पत्रको अध्ययनमा सहयोग गर्न सक्दछ भन्ने ठानेको हु । विद्यालयका प्र.अ.को आर्थिक व्यवस्थापनमा खेलेको भूमिका तथा त्यसमा देखा परेका समस्याहरूको खोजी गर्दै समधानका उपायहरूको प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य लिएर यसको गहन अध्ययन, चिन्तन मननका साथ गरिने हुनाले अध्ययनको शैक्षिक उपादेयता प्रष्ट हुन्छ । साथै मेरो अध्ययनको लागि मार्ग निर्देशन गर्दछ भन्ने कुरामा द्विविधा छैन ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

यस परिच्छेदमा अनुसन्धान ढाँचा, जनसङ्ख्या, नमुनाको छनौट, नमुना छनौटको आकार, नमुना छनौटको विधि, नमुना छनौटको आधार, अनुसन्धानका साधनहरू, साधनको वैधता, तथ्याङ्कको स्रोत, तथ्याङ्क सङ्कलनको प्रक्रिया, तथ्याङ्क विश्लेषणको प्रक्रियामा आधारित भएर प्रस्तुत गरिनेछ ।

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा

यस शोध कार्यलाई पुरा गर्नका लागि दुईवटा अनुसन्धानात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यसमा कुनै अवस्था, प्रक्रिया, समस्या तथा घटनाको व्याख्या विश्लेषण शाब्दिक रूपमा गरिने गुणात्मक ढाँचा र कुनै पनि विषय बस्तु समस्या तथा मुद्दासँग सम्बन्धित विभिन्न चरणहरू बीचको सम्बन्धलाई प्रष्ट पार्न परिमाणात्मक ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ ।

३.२. जनसंख्या

यस अध्ययनमा बाँधिँएको परिसमा अनुसार मोरङ जिल्लाको रङ्गेली स्रोतकेन्द्र अन्तर्गत ३ वटा गा.वि.स. (रङ्गेली, टकुवा, अमरदह) का ६ वटा सामुदायिक विद्यालयलाई जनसंख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.३ नमुनाको छनौट

यस अध्ययनका क्रममा नमुना छनौटलाई संकलन गर्न निम्नानुसारको प्रक्रिया अवलम्न गरिएको छ ।

३.३.१ नमुनाको आकार

नमुना आकारको रूपमा ३ वटा गा.वि.स. अन्तर्गत ६ वटा विद्यालयहरूको प्र.अ.हरू ३ जना, वि.व्य.स. सदस्य ३ जना, शिक्षकहरू ६ जना, अभिभावकहरू ६ जना र विद्यार्थीहरू ६ जना, स्रोत व्याक्ति-१ जना, वि.नि. १ जनालाई लिएको छ ।

३.३.२ नमूनाको छनौट प्रक्रिया

यस शोधपत्रलाई तयार पार्ने उद्देश्यले माथि उल्लेखित जनसंख्याबाट उद्देश्यमूलक र सम्भावना युक्त नमूना छनौटको प्रयोग गरी नमूना छनौट गरिएको छ ।

३.३.३ नमूना छनौटको आधार

प्रस्तुत शोध पत्र तयार गर्ने क्रममा माथि उल्लेखित नमूनाको रूपमा मोरङ जिल्लाका विभिन्न स्रोत केन्द्रहरू मध्ये रंगेली स्रोत केन्द्र अर्न्तगतका रङ्गेली, टकुवा र अमरदह गा.वि.स.का ६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरूलाई लिइएको छ । यसको आधारहरू निम्न अनुसार छन । भौगोलिकताको आधार, आर्थिक मितव्ययिताको आधार, सुगमताको आधार, सजिलोपनको आधार, विश्वसनीय र वैद्य सुचना प्राप्त गर्ने आधारहरू लिनुको मुख्यकारण के हो भने व्यक्ति गत रूपमा जिल्लाका सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा पुगी तथ्यांक संकलन गर्न एकदमै गाह्रो हुनुको साथै तथ्य र वैद्य तथ्यांक संकलन नहुन पनि सक्छ । त्यस्तै समय अभावले पनि सही तथ्यांक संकलन गर्न गाह्रो हुन सक्छ ।

३.४ अनुसन्धानका साधनहरू

मोरङ जिल्लाको सामुदायिक विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापन नामक शीर्षक अनुसन्धान गर्ने सिलसिलामा छनौट गरिएको जनसंख्यालाई निम्नानुसारको साधन प्रयोग गरी तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

- क) सधारण सर्वेक्षण फारम
- ख) अन्तर्वाता निर्देशिका
- ग) प्रश्नावली
- घ) समूह छलफल

साधानको वैधता प्रस्तुत शोध पत्र तयार पार्ने क्रममा प्रयोग गरिएका अनुसन्धानका साधनहरूलाई अनुसन्धान मार्ग दर्शकसँग छलफल गरी तथा उहाँ कै सल्लाह र सुझाव अनुसार वैध गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्कको स्रोत

यस अनुसन्धान कार्यलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउने निम्न लिखित २ प्रकारका स्रोतहरूको प्रयोग गरिनेछ ।

३.५.१ प्राथमिक स्रोत

प्राथमिक स्रोत भनेको प्रत्यक्ष रूपमा सरोकारवालासँग गई शोधपुछ गरी विवरण संकलन गर्नु हो । जस्तै प्रश्नावली, अन्तर्वाता, अवलोकन, छलफल आदि ।

३.५.२ द्वितीय स्रोत

द्वितीय स्रोत भनेको विज्ञहरूले लेखेको दस्तावेज,लेख, सन्दर्भ सामग्रीहरूबाट तथ्याङ्क प्राप्त गर्नु हो । द्वितीय स्रोतको रूपमा स्रोत केन्द्र, पत्र पत्रिका, लेख, शोधपत्र गैर सरकारी संस्थाहरूले तयार पारेको प्रतिवेदन, तथ्याङ्क फारम,उपलब्धि मुल्याङ्कन फाराम, जिल्ला प्रोफाइल, शैक्षिक तथ्याङ्क, केन्द्रिय विभाग र विद्यालय तहका शैक्षिक तथ्य तथ्याङ्क आदिलाई द्वितीय स्रोतको रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क संकलन विधि

तथ्याङ्क संकलन गर्ने क्रममा सम्बन्धित विद्यालयको प्र.अ.हरूलाई प्रश्नावली भराईने छ, । शिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स. सँग प्रश्नावली साथै अन्तर्वाता छलफल गरी तथ्याङ्क वा विवरण संकलन गरिएको छ । विशेष गरी सम्बन्धित विद्यालयमा गई दस्तावेज वा कागजातहरू प्र.अ.बाट उपलब्ध गराई आवश्यक विवरण संकलन गरी सहि तथ्याङ्क खोजी अनुसन्धा गर्न खोजिएको छ ।

३.७ तथ्याङ्क विश्लेषण विधि

प्राथमिक स्रोत तथा द्वितीय स्रोतको अव्यवस्थित अवस्थालाई व्यवस्थित रूपमा रूपान्तरण गरी विभिन्न प्रकारका प्रस्तुतिहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

तालिकीकरण :- विद्यालयका आय, व्ययका स्रोतहरूलाई तालिकाद्वारा प्रस्तुत गरीएको छ । गुणात्मक र परिमाणत्मक व्याख्या: तथ्यांक र प्रस्तुत तालिकीकरणलाई स्पष्ट पार्नलाई अर्थपूर्ण व्याख्या गर्दै पुष्टि गर्ने कार्य पुरा गरिएको छ ।

परिच्छेद चार : नतिजाको छलफल

सामुदायिक विद्यालयहरूको आर्थिक स्थिति तथा आयस्रोत प्र.अ. द्वारा व्यवस्थापन र ती स्रोतहरूलाई उपयोग गर्ने तरिका विद्यालयहरूको आर्थिक पारदर्शिताको स्थितिलाई तथ्यांक संकलन गरी प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ । साथै तथ्यांकलाई प्रष्ट, तथ्यपूर्ण, आकर्षक र एकरूपताका साथ प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ । त्यसकारण तथ्यांकलाई तालिकीकरण, स्तम्भ, वृत्तचित्र, र चित्रात्मक प्रस्तुतिद्वारा उद्देश्यपूर्ण अध्ययन गर्न सजिलो हुने भएकोले यस परिच्छेदमा संकलन गरेका तथ्याङ्कलाई प्रदर्शन गर्दै बुदाँगत व्याख्याद्वारा अध्ययनको लक्ष्यलाई पुरा गर्ने कार्य गरिएको छ ।

४. सामुदायिक विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापन

सरकारी विद्यालयहरूमा विभिन्न स्रोतहरूबाट रकमहरू प्राप्त भएको हुन्छ । जस मध्ये प्रमुख स्रोत सरकारी स्रोत हो भने अन्य स्रोतमा आन्तरिक स्रोतहरू पर्दछन् । जसलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.१ सरकारी अनुदानको स्थिति

विद्यालयलाई प्राप्त हुने आर्थिक स्रोतहरू विभिन्न हुन्छन् । यहाँ विद्यालयलाई प्राप्त हुने सरकारी अनुदानहरूमा शिक्षा कार्यालय मार्फत प्राप्त हुने तलव, भत्ता, पाठ्यपुस्तक, छात्रवृत्ति, भवन निर्माण, प्रशासनिक खर्च, स्टेशनरी खर्च, मसलन्द खर्च आदिलाई समावेश गरिएको छ । यसलाई विद्यालयको प्र.अ.हरूले कसरी व्यवस्थापन गरिएको छ, त्यसको लेखाजोखा गर्नु मुख्य उद्देश्य हो ।

४.१.१ सरकारी अनुदानको स्थिति

तालिका नं. १: सरकारी अनुदानको स्थिति विवरण

क्र.स.	विद्यालयको नाम	शिर्षक सहितको अनुदान	शिर्षक नभएको अनुदान	जम्मा
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	२५,५५,६२५।-	१,३८,०००।-	२६,९३६,२५।-
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	८,७३,१९१।-	२,६३,३५०।-	११,३६५,४१।-
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	१०,२९,१६७।-	३,३५,०२१।-	१३,६४१,८८।-
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	५,९०,०३९।-	९९,२६६।-	६,९०,३०५।-
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	३६,८६,५३४।-	७,७३,८७९।-	४४,६०,४१३।-
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	३८,४६,१२५।-	५,१९,७०१।-	४३,६५,८२६।-
	जम्मा	१,२५,८१,६८१।-	२१,२९,२१७	१,४७,१०,८९८।-

स्रोत : लेखापरिक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकामा दिइएको शिर्षक सहितको अनुदानमा तोकिएको शीर्षकमा नै खर्च गरेको पाइयो । शिर्षक सहितको अनुदानमा जि.शि.का.बाट प्राप्त रकमहरुमा शिक्षकको तलब, भत्ता, कर्मचारी संचयकोषको रकमहरु लुगा भत्ता, छात्रवृत्ति, मसलन्द, पा.पु. का रकम आदि रहेका छन् जसलाई विद्यालयका प्र.अ.हरुले तोकिएको शिर्षकमा नै खर्च गरेको पाइयो । यी खर्चहरुमा श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेलीले गत आर्थिक वर्षमा रु २५,५५,६२५।- श्री प्रा.वी मधुवनीले रु ८,७३,१९१।- श्री जनता नि.मा.वि. टकुवाले रु १०,२९,१६७।-, श्री गुलेश्वरी प्रा.वि.ले ५,९०,०३९।- श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमले रु ३६,८६,५३४।- र श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदहले रु ३८,४६,१२५।- खर्च गरेका पाइयो ।

त्यस्तै शिर्षक नभएको तर विद्यालयलाई प्राप्त रकम अनुदानलाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिको निर्णय अनुसार विद्यालयका आवश्यक विभिन्न कामकाजमा खर्च गरेको पाइयो । यी विभिन्न कामकाजमा कुनै विद्यालयले फर्निचर, मरम्मत तथा कुनै विद्यालयले पर्खाल बनाउने, मरम्मत गर्ने तथा कुनै कुनै विद्यालयले निजी स्रोतका शिक्षकहरुलाई तलब दिने काममा खर्च गरेका पाइयो ।

४.१.२ शिक्षक तलब भत्ताको स्थिति

तालिका नं. २ : शिक्षक तलब भत्ताको स्थिति विवरण

क्र.स	विद्यालयको नाम	तलब भत्ता			जम्मा
		प्रा.वि.	नि.मा.वि.	मा.वि.	
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली		१७४५०९०		१७४५०९०
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	६४५०५०			६४५०५०
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा		९५९२६०		९५९२६०
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	५०६०९१			५०६०९१
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह			२५५७३५२	२५५७३५२
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह			२९२८२६६	२९२८२६६
	जम्मा	११५११४१	२६९६३५०	५४८५६१८	९३३३१०९

स्रोत : लेखापरिक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकामा जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट प्राप्त शिक्षकहरुको तलब भत्तालाई शिर्षक बमोजिम नै कार्यरत सबै शिक्षक कर्मचारीलाई भुक्तानी दिने गरेको पाइयो । श्री आदर्श नि.मा.वि.ले रु १७,४५,०९०।-, श्री प्रा.वि. मधुवनीले रु ६,४५,०५०।-, श्री जनता नि.मा.वि.ले ९,५९,२६०।- श्री गुलेश्वरी प्रा.वि.ले रु ५,०६,०९१।-, जनता मा.वि. ले रु २५,५७,३५२।- तथा श्री मंगल सिंह मा.वि.ले रु २९,२८,२६६।- रुपैया तलब भत्तामा खर्च गरेको पाइयो ।

४.१.३ छात्रवृत्तिको स्थिति

तालिका नं. ३: आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ को छात्रवृत्तिको स्थिति विवरण

क्र.स.	विद्यालयको नाम	छात्र वृत्ति				जम्मा
		दलित	अपाङ्ग	बालिका	सिमान्तकृत	
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	५१०००	३००००	७०७००		१५१७००
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	४१०००	१०००	२३६००		६५६००
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	१००००	१००००	३८६०८		५८६०८
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	३००००	५०००	३०६४०		६५६४०
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	५६०००	३५०००	८५०००	२००००	१४००००
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	५००००	३००००	७९२१९	१००००	१९६२१९
	जम्मा	२३८०००	१११०००	३२७७६७	३००००	७०६७६७

स्रोत : लेखापरिक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकामा छात्रवृत्तिको स्थितिलाई हेर्दा जि.शि.का.बाट विभिन्न शिर्षकमा छात्रवृत्तिहरु पठाउने गरेको देखिन्छ । ती छात्रवृत्तिहरुमा दलित छात्रावृत्ति, अपाङ्ग छात्रवृत्ति, बालिका छात्रवृत्ति तथा सिमान्तकृत छात्रावृत्ति आदि प्रमुख छात्रावृत्तिहरु छन् जसलाई विद्यालय व्यवस्थापन समितिको पदाधिकारी, शिक्षक, अभिभावकहरुको उपस्थितिमा तोकिएको विद्यार्थीहरुलाई ती छात्रवृत्तिहरु बाँड्ने गरेको पाइन्छ । कुनै कुनै विद्यालयले सिधै नगद रकम नबाँडी त्यो रकमलाई रकमान्तर गरी लुगाफाँटा किनेर बाँडेको पाइन्छ । जसबाट गरीब, निमुखा जनताका छोराछोरीले लुगा लगाएर विद्यालयमा आउने गर्दछन् । यस सम्बन्धमा नगद रकम विद्यार्थीलाई दिदा कतिपय ठाउँमा तिनीहरुका अभिभावकहरुले अनुचित कुरामा खर्च गरेको गुनासो विद्यार्थीबाट आउने गरेको पाइयो । छात्रवृत्तिको स्थितिलाई हेर्दा श्री आदर्श नि.मा.वि.ले रु १,६१,७००/-, श्री प्रा.वि. मधुवनीले रु ६५,६००/-

श्री जनता नि.मा.वि.ले रु ५८,६०८।- श्री गुलेश्वरी प्रा.वि.ले रु.६५,६४०।-, श्री जनता मा.वि.ले रु. १,४०,०००।- तथा श्री मंगल सिंह मा.वि.ले रु. १,६९,२१९।- वितरण गरेको पाइयो ।

४.१.४ विद्यालय व्यवस्थापनमा प्राप्त रकमको स्थिति

तालिका नं. ४: विद्यालय व्यवस्थापनमा प्राप्त रकमको स्थिति

क्र.स.	विद्यालयको नाम	कर्मचारी व्यवस्थापन	मसलन्द	पाठ्यपुस्तक	जम्मा
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	९६०००	३४९०९	१५०९७२	२८१८८१
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	४२०००	१५५००	४३०००	१००५००
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	९६०००	१६६२२	५८६०८	१७९२३०
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	४२०००	६२५९	३४१७४	८२४३३
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	१६३०००	३००००	२२५१५०	४९८१५०
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	१६३०००	३००००	२१०३१२	४०३३१२
	जम्मा	६०२०००	१३३२९०	७२२२१६	१४५७५०६

स्रोत : लेखापरिक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकामा विद्यालय व्यवस्थापनमा प्राप्त रकमको स्थितिलाई हेर्दा जि.शि.का.बाट विभिन्न शिर्षकमा विद्यालयलाई रकम प्राप्त भएको देखिन्छ । जस अनुसार व्यवस्थापन, मसलन्द तथा पाठ्यपुस्तकमा रकम प्राप्त गरेका देखिन्छ । कर्मचारी व्यवस्थापनमा गत आर्थिक वर्ष देखि प्रत्येक प्रा.वि. तहका विद्यालयलाई एकमुष्ठ रु ४२०००।- त्यस्तै नि.मा.वि. तहलाई रु ९६०००।- तथा मा.वि. तहलाई रु १६३०००।- प्राप्त गरेको देखिन्छ । यी रकम विद्यालयको पियन कर्मचारी तथा लेखा सहायकको तलबभत्तामा खर्चने कुरा विद्यालयका प्र.अ.बाट थाहा पाइयो । त्यस्तै विद्यालयहरूलाई जि.शि.का. एकमुष्ठ रुपमा मसलन्द अर्च दिने गरेको छ । जस अनुसार श्री आदर्श नि.मा.वि.ले रु ३४९०९।- श्री प्रा.वि. मधुवनीले रु १५५००।- श्री जनता नि.मा.वि.ले रु ६२५९।- श्री जनता मा.वि. ले रु

३००००१- तथा श्री मंगल सिंह मा.वि.ले रु ३००००१- प्राप्त गरेको कुरा आर्थिक परीक्षणको प्रतिवेदन रिपोर्टमा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

त्यस्तै प्रत्येक विद्यालयलाई विद्यार्थीको संख्याको अनुसार पाठ्यपुस्तक किन्नको लागि जि.शि.काबाट एकमुष्ट रकम निकास भएको देखिन्छ । जस अनुसार श्री आदर्श नि.मा.वि.लाई रु ५७३९७२१- श्री प्रा.वि. मधुवनीलाई रु ४३०००१- श्री जनता नि.मा.वि.लाई रु ५८६०८१- श्री गुलेश्वरी प्रा.वि.लाई रु ३४९७४१- श्री जनता मा.वि.लाई रु २,२५९५०१- तथा श्री मंगल सिंह मा.वि.लाई रु २२९३९२१- पाठ्य पुस्तक खरिदमा विद्यालयलाई प्राप्त भएको कुरा गल आर्थिक वर्षको लेखापरीक्षणको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ ।

४.९.५ भौतिक निर्माणमा प्राप्त रकमको स्थिति

तालिका नं. ५: भौतिक निर्माणमा प्राप्त भएको रकमको स्थिति

क्र.स	विद्यालयको नाम	भवन	शौचालय	फर्निचर	घेरावेरा	अन्य	जम्मा
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	५७३९४०					५७३९४०
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली		२०००००				२,००,०००
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा			२०३००			२०,३००
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा						
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	८२५०००				३६३७९८	९९८८७९८
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह						
	जम्मा	९३९८९४०	२,००,०००	२०,३००		३,६३,७९८	९९८२२३८

स्रोत : लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकालाई हेर्दा भौतिक निर्माणमा विद्यालयहरूलाई प्राप्त रकमको स्थिति ज्यादै कमजोर देखिन्छ । यसमा कुनै विद्यालयलाई भौतिक निर्माणमा रकम दिएको देखिन्छ भने कुनै विद्यालयलाई कुनै पनि शिर्षकमा रकम दिएको देखिदैन । तालिका अनुसार गत आर्थिक वर्षमा श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली र श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमलाई भवन निर्माणमा क्रमश रु ५७३९४०१- र रु ८२५०००१- प्राप्त भएको देखिन्छ । त्यस्तै श्री प्रा.वि. मधुवनीलाईलाई शौचालय निर्माण गर्नको लागि रु २०००००१-, श्री गुलेश्वरी प्रा.वि.लाई फर्निचर निर्माण गर्नको लागि रु २०३००१- प्राप्त भएको देखिन्छ भने श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा तथा श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदहलाई कुनै पनि शिर्षकमा रकम प्राप्त नभएको कुरा आर्थिक लेखा परीक्षणको प्रतिवेदनबाट थाहा हुन जान्छ ।

४.१.६ मर्मत संभारको निम्ति प्राप्त रकम

तालिका नं ६ : मर्मत संभारको निम्ति प्राप्त रकम

क्र.स	विद्यालयको नाम	मरम्मत संभार			अन्य	जम्मा
		शौचालय	भवन	फर्निचर		
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली				१७३९	१७३९
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली					
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा		१६९५००			१६९५००
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा					
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह					
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	१४०९७०				१४०९७०
	जम्मा	१४०९७०	१६९५००		१७३९	३०३४०९

स्रोत : लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिका अनुसार मर्मत संभारको निम्ति प्राप्त रकमका स्थितिलाई हेर्दा धेरै जसो विद्यालयलाई मरम्मत संभारको कुनै पनि शिर्षकमा रकम प्राप्त भएको देखिदैन । जस अनुसार श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली, श्री प्रा.वि. रंगेली, श्री गुलेश्वरी प्रा.वि., श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमलाई गत वर्ष मरम्मत संभारको लागि रकम प्राप्त भएको देखिदैन । तर श्री जनता नि.मा.वि. टकुवालाई मरम्मत गर्नको लागि रु १६९५००१- तथा श्री मंगल सिंह मा.वि.लाई शौचालयको मरम्मत गर्नको लागि रु १४०९७०१- रुपैया प्राप्त भएको विवरण विद्यालयको आर्थिक परीक्षणको प्रतिवेदन २०६८ मा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

४.२ आन्तरिक अनुदानको स्थिति

विद्यालयहरूमा स्थानिय निकायबाट प्राप्त हुने रकमहरूमा गा.वि.स. तथा जि.वि.स.बाट प्राप्त हुने रकमलाई विद्यालयका प्र.अ.हरूले कसरी व्यवस्थापन गरिएको छ भन्ने कुरालाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त रकम, विद्यालयको आन्तरिक स्रोतहरूमा शुल्क, जग्गा, सर्टिफिकेट, बैंक मौज्जात तथा अन्य फुटकर आम्दानी र स्थानिय अभिभावक, चन्दादाता, सामुदायिक संघसंस्थाहरूबाट प्राप्त हुने रकमहरूको व्यवस्थापन प्र.अ.ले कसरी गरिएको छ, त्यसको प्रस्तुतिकरण यस परिच्छेदमा गरिएको छ ।

४.२.१ आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त रकमको स्थिति

तालिका नं.७ : आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त रकमको व्यवस्थापन विवरण

क्र.स	विद्यालयको नाम	आन्तरीक स्रोतबाट			अन्य	जम्मा
		शुल्क	स्थायी	बैंक मौज्जात		
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	१७००७०	९०७३०	५९,२५।२८	६५०००	३३९७२५।२८
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	२९००	७६२७२	३३५६५९	१३८०००	५५२८३९
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	४०२३	३९३४०	२१६७६९	३९३४०	२९९४७२
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	१०००	३०५००	६४५५२		९६०५२
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	१५५३९५	३५०००	१११२।५०	४४३००	२३५८०७।५०
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	१०३१९७	३०६४६३	५४९३४२	९५५०	९६८५५२
	जम्मा	४३६५८५	५७८३०५	११७३३५९	४८८९०	२४८४४३९।७८

स्रोत : लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकामा विद्यालयहरूको आन्तरीक स्रोतबाट प्राप्त रकमहरू कति कति छन् र त्यसको व्यवस्थापन प्र.अ.हरूले कसरी गरेका छन् भन्ने कुरालाई प्रष्ट पार्न खोजिएको छ । विद्यालयहरूको आन्तरिक स्रोतमा शुल्कबाट उठेको रकम, स्थायी सम्पत्तिबाट उठेको रकम तथा बैंक मौज्जात र अन्य रकमहरू कति उठेका छन् भन्ने कुरालाई प्रष्ट्याउन

खोजिएको छ । माथिको तालिका अनुसार श्री आदर्श नि.मा.वि.ले शुल्कबाट रु १७००७०।-, स्थायी सम्पतिबाट रु ९०७३०। बैक मौज्दातबाट रु ५,९२५।२८ तथा अन्यबाट रु ६५०००।- प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यस्तै श्री प्रा.वि. मधुवनीले शुल्कबाट रु २९०० स्थायी सम्पतिबाट रु ७६२७२ बौक मौज्दातबाट ३३५६५९ अन्यबाट १३८००० प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यस्तै जनता नि.मा.वि. टकुवाले शुल्कबाट ४०२३ स्थायी सम्पतिबाट ३९३४० बौक मौज्दातबाट २१६७६९ अन्यबाट रु ३९३४० प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यस्तै गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवाले शुल्कबाट रु १०००, स्थायी सम्पतिबाट ३०५०० बौक मौज्दातबाट ६४५५२ प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यसै गरी श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमले शुल्कबाट रु १५५३९५।-, स्थायी सम्पतिबाट रु ३५०००, बैक मौज्दातबाट रु १११२।२५ तथा अन्य समानबाट रु ४४,३००।- रकम प्राप्त भएको पाइन्छ । छ भने श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदहले शुल्कबाट रु १०३१९७।- स्थायी सम्पतिबाट रु ३०६४६३।-, बैक मौज्दातबाट रु ५४९३४२।- तथा अन्यबाट रु ९५५०।- रुपैया प्राप्त भई काम गरेको कुरा लेखा परीक्षणको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

४.२.२ स्थानीय निकायबाट प्राप्त रकमको स्थिति

तालिका नं. ८ : स्थानीय निकायबाट प्राप्त रकमको व्यवस्थापन

क्र.स	विद्यालयको नाम	स्थानीय निकायबाट प्राप्त रकम			जम्मा
		गा.वि.स.	जि.वि.स.	अन्य	
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	४८२५०	१४६६०१		१९४८५१
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	४८०००			४८०००
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	३००००			३००००
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	१९७५०			१९७५०
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	३००००	६००००		९००००
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	५८६००			५८६००
	जम्मा	२३४००६	२०६६०१		४४०६०७

स्रोत : लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकालाई हेर्दा स्थानीय निकायबाट विद्यालयहरूलाई नियमित रूपमा बजेट विनियोजन नगरेको देखिन्छ । विद्यालयहरूले प्रत्येक वर्ष स्थानीय निकाय(गा.वि.स., जि.वि.स.) बाट अनुदानको अपेक्षा गरे तापनि ती निकायबाट कहिले काही मात्र अनुदान दिएको देखिन्छ । यसरी यस शिर्षकमा श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेलीले गा.वि.स.बाट रु

४८२५०१- तथा जि.वि.स.बाट रु १४६६०११- प्राप्त गरी विद्यालयको विकासमा खर्च गरेको देखिन्छ । त्यस्तै श्री प्रा.वि. मधुवनीले गा.वि.स.बाट रु ४८०००१- प्राप्त गरी वि.व्य.स. निर्णय अनुसार विद्यालय व्यवस्थापन मा खर्च गरेको पाइन्छ । त्यस्तै श्री जनता नि.मा.वि. टकुवाले रु ३००००१- गा.वि.स.बाट प्राप्त गरेको देखिन्छ, भने गुलेश्वरी प्रा.वि.ले गा.वि.स.बाट रु १९७५०१- प्राप्त गरेको देखिन्छ । त्यस्तै श्री जनता मा.वि.ले गा.वि.स.बाट रु ३००००१- तथा जि.वि.स.बाट रु ६००००१-(इलाका स्तरीय अनुदान) र श्री मंगल सिंह मा.वि.ले गा.वि.स.बाट रु ५८००६१- रुपैया प्राप्त गरेको तथा जि.वि.स. बाट कुनै पनि रकम प्राप्त नगरेको पाइन्छ । यसरी विद्यालयहरूलाई गा.वि.स.बाट नियमित रुपमा अनुदान पाइने तथा जि.वि.स.बाट आउने अनुदान नियमित रुपमा नआएको देखिन्छ ।

४.२.३ गैर सरकारी संस्थाबाट प्राप्त रकमको स्थिति

तालिका नं. ९ : गैर सरकारी संस्थाबाट प्राप्त रकमको व्यवस्थापन

क्र.स	विद्यालयको नाम	गैरसरकारी संस्थाबाट प्राप्त रकम			जम्मा
		NGOS	INGOS	अन्य	
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	-	-	-	-
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	-	-	-	-
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	-	-	-	-
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	-	-	-	-
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	-	-	-	-
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	-	-	-	-
	जम्मा	-	-	-	-

स्रोत : लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकालाई हेर्दा विद्यालयहरूलाई गैर सरकारी संस्थाहरूबाट नियमित रुपमा अनुदान नदिएको देखिन्छ । केहि वर्ष पहिले गैर सरकारी संस्थाहरूमा Plan Nepal DENIDA बाट रकम दिए पनि हाललाई यस्तो गैरसरकारी संस्थाहरूबाट अनुदान नदिएको देखिन्छ ।

४.२.४ चन्दादाताबाट प्राप्त रकमको स्थिति

तालिका १०: चन्दादाताबाट प्राप्त रकमको व्यवस्थापन

क्र.स	विद्यालयको नाम	चन्दादाताबाट प्राप्त रकम		जम्मा
		व्याक्तिगत	समुदायिक संघ	
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली			
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली			
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा			
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा			
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	१५००		
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	२९१४४		
	जम्मा	३०६४४		

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६९

माथिको तालिकालाई अध्ययन गर्दा विद्यालय व्यवस्थापनमा हाल चन्दा दाताहरूबाट उल्लेखनीय सहयोग प्राप्त नभएको देखिन्छ । तर श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमलाई कौशीला देवी स्मृति प्रतिष्ठानबाट वर्षेनी रु १५००।- जेहेन्दार विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति दिनको लागि दिएको पाइन्छ । त्यस्तै मंगल सिंह मा.वि.लाई चन्दा दाताबाट रु २९,१४४।- दिएको तथ्याक पाइन्छ ।

४.३ विद्यालयको आर्थिक पारदर्शिताको स्थिति

विद्यालयहरूमा विभिन्न शिर्षकबाट प्राप्त सरकारी अनुदान रकम तथा अन्य स्रोतहरूमा आन्तरिक स्रोत, सरकारी तथा गैर सरकारी संघ संस्थाबाट प्राप्त स्रोत, चन्दादाता, समाजसेवी, शिक्षा प्रेमीबाट विद्यालयमा आर्थिक संकलन भईरहेको हुन्छ । ती स्रोतहरूबाट प्राप्त रकमलाई विद्यालयका प्र.अ.हरूले कसरी खर्च गरिरहेको छ, त्यसमा आर्थिक पारदर्शिताको स्थिति कस्तो छ भनी लेखाजोखा यस परिच्छेदमा गरिएको छ । विद्यालयको भौतिक, शैक्षिक, आर्थिक स्थितिमा जबसम्म विद्यालयको समुचित विकास हुन सक्दैन तबसम्म विद्यालयको सोचअनुरूपको विकास हुन सक्दैन । यसको लागि विद्यालयको प्र.अ.ले वार्षिक आयव्ययको मस्यौदा तयार गरी सो मस्यौदा अनुसार वर्ष भरीमा विद्यालयमा प्राप्त आर्थिक स्रोतहरूको परिचालन गर्ने, व्यवस्थापन गर्ने, अभिभावकहरूको भेला गराई

त्यसको अनुमोदन गर्ने, सामाजिक लेखा परीक्षण गराउने तथा आय-व्यय नियमानुसार भए नभएको परीक्षण गर्न वर्षको अन्त्यमा लेखा परीक्षण गराई आय-व्यय दुरुस्त राख्ने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

४.३.१ लेखा परीक्षण

तालिका नं. ११ : लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन

क्र.सं	विद्यालयको नाम	वार्षिक आयव्ययको स्थिति		
		आय	व्यय	बचत वा घाटा
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	३३९२२४३।७३	३२९२२४३।७३	४४५२९३।२८बचत
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	१२३५६४४	१३३५६४४	३३५६५९बचत
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	१२४३८११	१२४३८११	९००४०बचत
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	७१००५५	७१००५५	३०२७९बचत
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	४४६२२९३।४८	४४६२२९३।४८	२४३६५।३२प्र.अ. संघ
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	४३३२३६८	४३३२३६८	४५८४२२।१०बचत
	जम्मा	१५३७६३३५।२१	१५३७६३३५।२१	१३८४०५।७०

स्रोत : वार्षिक लेखापरीक्षणको प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकामा सवै नमुना विद्यालयहरूको वार्षिक लेखा परीक्षण अनुसारको आय-व्ययलाई प्रस्तुत गरिएको छ । सामाजिक लेखा परीक्षण प्रत्येक वर्ष नगरे पनि आर्थिक लेखा परीक्षण सवै विद्यालयहरूले बर्षेनी आर्थिक वर्षको अन्त्यमा गर्ने गरेका पाइयो । आर्थिक लेखा परीक्षण गरेर त्यसलाई सार्वजनिक नगरेको गुनासो शिक्षक तथा अभिभावकहरूबाट जानकारी प्राप्त भयो । जे भए पनि शिक्षा नियामावली अनुसार प्रत्येक वर्षको लेखा परीक्षण लेखा परीक्षकबाट गराई विद्यालयमा राख्ने गरेको पाइयो ।

आर्थिक लेखा परीक्षणको प्रतिवेदन २०६८ अनुसार श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेलीको कुल आय रु ३२९२२४३.७३ र व्यय पनि रु ३२९२२४३.७३ तथा बैंक बचत रु ४४५२९३.२८ रहेको देखिन्छ। त्यस्तै श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेलीको कुल आय रकम रु १३३५६४४।- तथा व्यय रु १३३५६४४।- र बैंक बचत रु ३३५६५९।- रहेको पाइयो। त्यस्तै श्री जनता नि.मा.वि. टकुवाको कुल रकम रु १२४३८११।- र व्यय पनि रु १२४३८११।- तथा बचत रकम रु ९००४०।- रहेको पाइयो। त्यस्तै श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवाको कुल आय रकम रु ७१००५५।- र व्यय पनि रु ७१००५५।- तथा बैंक मौज्जात रकम रु ३०२७९।- रहेको कुरा प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै जनता मा.वि. गान्धी आश्रमको कुल आय रकम रु ४४,६२,२१३।४८ र व्यय पनि रु ४४,६२,२१३।४८ तथा प्र.अ. संग मौज्जात रु २४३६५।३३ रहेको देखिन्छ। साथै मंगल सिंह मा.वि.को कुल आय रकम रु ४३३२३६८।- तथा व्यय रकम रु त्यति नै र बचत रु ४५८४२२।१० रहेको कुरा आर्थिक परीक्षणको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ।

४.३.२ विद्यालयको जग्गा जमिनको स्थिति

तालिका नं. १२ : विद्यालयको जग्गा जमिनको स्थिति

क्र.स.	विद्यालयको नाम	जग्गा	भवन	कोठा	अफिस	शौचालय	खाने-पानी	फूलवारी
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	०-४-०	४	८	१	२	२	छैन
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	०-१३-०	४	८	१	२	१	छैन
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	७-०-०	४	८	१	२	१	छैन
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	०-५-०	३	६	१	२	१	छैन
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	०-१५-०	४	१३	१	२	२	छैन
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	२-०-०	४	१२	१	४	२	छैन
	जम्मा	११-७-०	२३	५५	६	१४	९	छैन

स्रोत : लेखापरीक्षण प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिकामा विद्यालयको भौतिक स्थितीलाई हेर्दा धेरै जसो विद्यालयको स्थिती एकदमै कमजोर देखिएको छ। विद्यालयले ओगटेको जग्गा बाहेक केही विद्यालयहरूको नाममा अन्य ठाँउमा पनि जग्गा रहेको पाइन्छ, जसबाट विद्यालयलाई केही रकम प्राप्त भएको पाइन्छ। त्यस्तै विद्यालयको भवन, कोठा, अफिस तथा शौचालयहरू सुविधाजनक अवस्थामा रहेको देखिन्छ भने खेलमैदान तथा विद्यालयमा फूलबारी नरहेको पाइयो। माथिको तालिकामा देखाए अनुसार श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली, श्री प्रा.वि.मधुवनी, श्री गुलेश्वरी प्रा.वि.टकुवामा विद्यालयले ओगटेको जग्गा बाहेक अन्य ठाँउमा जग्गा नरहेको पाइन्छ। त्यस्तै जनता नि.मा.वि. टकुवको नाममा अन्य ठाँउमा जग्गा रहे पनि ती जग्गा खोलाको छेउछेउमा रहेकोले ती जग्गालाई ठेक्का पठ्ठा लगाई आम्दानी आउने गरेको देखिन्छ। त्यस्तै श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमको नाममा ०-१५-० जग्गा रहे पनि विद्यालय भने नेपाल चर्खा प्रचारक गान्धी तुलसी मेहर गुठीको जग्गामा स्थापना भएको पाइन्छ। त्यस्तै मंगल सिंह मा.वि. अमरदहको नाममा विद्यालयले ओगटेको जग्गा बाहेक २-०-० जग्गा जसमा पोखरी पनि छन् आफ्नो नाममा दर्ता भएको देखिन्छ। विद्यालयलाई यसबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त भईरहेको देखिन्छ। यी सबै विद्यालयहरूको भवन, कक्षा कोठा, अफिस तथा शौचालय र खानेपानीको सुविधा संतोषजनक रहेको पाइन्छ।

४.३.३ सामाजिक परीक्षणको स्थिति

तालिका नं. १३ : सामाजिक परीक्षणको स्थिति

क्र.स.	विद्यालयको नाम	फर्निचर	टेवल	दराज	कुर्सी	जम्मा
१	श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेली	१११	३	३	१२	१२९
२	श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेली	९०	२	३	८	१०३
३	श्री जनता नि.मा.वि. टकुवा	११२	७	३	१३	१३५
४	श्री गुलेश्वरी प्रा.वि. टकुवा	६०	१	२	५	६८
५	श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रम अमरदह	२६५	४	३	२२	२९४
६	श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदह	२८०	४	४	२५	३१३
	जम्मा	९१८	२१	१८	८५	१०४२

स्रोत : लेखापरीक्षण प्रतिवेदन, २०६८

माथिको तालिका अनुसार विद्यालयको सामाजिक परीक्षण शिक्षा नियमावली अनुसार वर्षेनी नहुने गरेको पाइयो तथापि पनि विद्यालयहरूमा भएको फर्निचर, टेबुल, दराज, कुर्सी तथा अन्य सामग्रीहरू विवरणलाई तालिकीकरण प्रस्तुत गरिएको छ। जस अनुसार श्री आदर्श नि.मा.वि.रंगेलीमा १११ थान फर्निचर, ३ थान दराज, ३ थान टेबुल, १२ थान कुर्सी र अन्य सामग्रीहरू रहेको पाइयो र त्यस्तै श्री प्रा.वि. रंगेलीमा ९० थान फर्निचर, २ थान टेबुल, ३ थान दराज र ८ थान कुर्सी र अन्य सर सामग्रीहरू रहेको पाइयो। त्यस्तै श्री जनता नि.मा.वि. टकुवामा ११२ बेन्च डेक्स, ७ थान टेबुल, ३ थान दराज, १३ थान कुर्सी र अन्य सामानहरू रहेको पाइयो। त्यस्तै गुलेश्वरी प्रा.वि.मा ६० थान बेन्च डेक्स, १ थान टेबुल, २ थान दराज, ५ थान कुर्सी र अन्य सामानहरू देखिन्छ। रहेको पाइन्छ। त्यस्तै जनता मा.वि. गान्धी आश्रममा २६५ थान बेन्च डेक्स, ४ थान टेबुल, ३ थान दराज, २२ थान कुर्सी र अन्य सामानहरू रहेको पाइयो। साथै मंगल सिंह मा.वि. अमरदहमा २८० थान बेन्च डेक्स, ४ थान टेबुल, ४ थान दराज र २५ थान बेन्च डेक्स, ४ थान टेबुल, ४ थान दराज र २५ थान कुर्सी र अन्य सामानहरू रहेको पाइयो।

४.४ आर्थिक व्यवस्थापनका समस्याहरू र समाधानका उपायहरू

आर्थिक व्यवस्थापनका समस्या र समाधानका उपायहरू बारे नमुना विद्यालयहरू मध्येबाट ३ वटा विद्यालयका प्र.अ.हरू र ३ जना वि.व्य.स. अध्यक्षको भनाई यहाँ उद्धृत गरी विश्लेषण गर्न खोजिएको छ। जुन यस प्रकार छन् :

१) श्री मंगल सिंह मा.वि. अमरदहका प्र.अ. आर्थिक व्यवस्थापनको सन्दर्भमा भन्नु हुन्छ ।

समस्याहरु

सरकारी विद्यालयका प्रमुख समस्या भनेको सरकारबाट दिने अनुदानहरु नियमित रुपमा नआउनु, वि.व्य.स. आर्थिक स्रोत जुटाउने कार्यमा उदासिन देखिनु, स्थानीय निकायबाट दिने अनुदान पनि नियमित रुपमा नदिनु, विद्यार्थीबाट शुल्क उठाए पनि पर्याप्त नहुनु, भैपरी खर्च बढी हुनु आदि ।

समाधानका उपायहरु

विद्यालयलाई आर्थिक रूपमा सवल बनाउन सरकारी निकायबाट दिने अनुदानहरु नियमित रुपमा दिनु पर्ने, शिक्षा विकासको लागि स्थानीय निकायबाट निरन्तर रूपमा सहयोग दिनु पर्ने, शिर्षकमा तोके वामोजिक नै खर्च गर्नु पर्ने, भैपरी खर्चलाई घटाउनु पर्ने, वि.व्य.स. तथा P.T.O. ले विद्यालयको आर्थिक उन्नतिमा ध्यान दिनु पर्ने जस्ता उपायहरु गर्न सके केही हदसम्म समाधान हुन सक्छ ।

माथिको भनाईबाट के प्रष्ट हुन्छ भने विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापन गर्नको लागि सरकारी तथा स्थानीय स्रोतबाट आउने अनुदान रकम निरन्तर रुपमा आउने गरेमा आर्थिक व्यवस्थापन पारदर्शी ढंगले सञ्चालन गर्न सकिन्छ । विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक क्रियाकलापहरु आर्थिक कुरामा नै निर्भर गर्दछ । सोचे अनुसार भरपर्दो स्रोतबाट आउने रकममा फेरवदरल हुने वित्तिकै समग्र योजना माथि नै असर पर्दछ । त्यसैले सरकारी तथा स्थानिय निकायबाट आउने रकम नियमित रुपमा आएमा प्र.अ.लाई आर्थिक व्यवस्थापन गर्न सजिलो हुन्छ ।

२) श्री आदर्श नि.मा.वि. रंगेलीका प्र.अ. आर्थिक व्यवस्थापनको सम्बन्धमा भन्नु हुन्छ :

माथिको प्र.अ.को भनाईलाई हेर्दा जुन विद्यालयको आर्थिक स्थिति कमजोर छ, त्यहाँ प्र.अ.हरूलाई विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक विकास गर्न गाह्रो भएको देखिन्छ । अभिभावकबाट शुल्क, चन्दा उठाउने कार्य आफैमा समस्या ग्रस्त छन् भने स्थानिय निकाय (गा.वि.स तथा जि.वि.स.)बाट आउने अनुदान पनि नियमित नहुदा आर्थिक व्यवस्थापन गर्न शीर्षकको रकमान्तर गर्नु पर्दा समयमा योजनाहरू पुरा गर्न गाह्रो हुन्छ । त्यसैले अन्य विकल्पको खोजीको लागि अभिभावक शिक्षक तथा प्र.अ.ले संयुक्त रुपमा योजना बनाई आर्थिक स्रोत जुटाउन एक जुट हुनु पर्ने देखिन्छ ।

३) श्री गुलेश्वरी प्रा.वि.टकुवाको प्र.अ. आर्थिक व्यवस्थापनको सम्बन्धमा भन्नु हुन्छ :

माथिको भनाईबाट के स्पष्ट हुन्छ भने आन्तरिक आर्थिक स्रोतको अभावमा प्र.अ.हरूलाई आर्थिक व्यवस्थापन गर्न असजिलो भई रहेको छ । सरकारी स्रोत तथा स्थानीय निकायबाट दिइने अनुदान नियमित भएन भने विद्यालयले सोचेजस्तो प्रगति गर्न सक्दैन अर्थात प्र.अ.लाई विद्यालयको वार्षिक आर्थिक गतिविधि सञ्चालन गर्न गाह्रो हुन जान्छ । त्यसैले आर्थिक गतिविधि सञ्चालन गर्न दातृसंघ संस्थाको अनुदान नियमित रूपमा आउनु जरुरी देखिन्छ ।

४) श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमको वि.व्य.स. अध्यक्ष आर्थिक व्यवस्थाप सम्बन्धमा भन्नु हुन्छ ।

माथिको तालिकामा वि.व्य.स.अध्यक्षको भनाईलाई हेर्दा विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को गहन भूमिका देखिन्छ । प्र.अ.ले मितव्ययी भएर नियमानुसार खर्च गर्ने, त्यसलाई वि.व्य.स.बाट निर्णय गराएर पारित गर्ने, काम गर्दा सहभागिता मूलक काम गर्ने, छलफल गर्ने, पारित गर्ने कार्यान्वयन गरेमा आर्थिक व्यवस्थापन, दरिलो हुन सक्छ । विद्यालयमा सरकारी स्रोत वा आन्तरिक स्रोत जुन सुकै स्रोतबाट आएको रकमलाई ठिक समयमा ठिक तरिकाले सम्पन्न गरेर दातृसंस्थाहरूको मनोवल उच्च राखेमा ती सस्थाले दिने अनुदान पनि नियमित हुन सक्छ ।

५) श्री जनता नि.मा.वि. टकुवाको वि.व्य.स. अध्यक्ष आर्थिक व्यवस्थापनको सम्बन्धमा भन्नु हुन्छ :

माथिको तालिकामा अध्यक्षको भनाईलाई हेर्दा विद्यालयमा आय र व्ययलाई सन्तुलन गर्न नसक्दा प्र.अ.हरूलाई आर्थिक व्यवस्थापनमा समस्या आएको देखिन्छ । त्यसैले आन्तरिक स्रोत बढाउने, स्थानीय निकायबाट दिने अनुदानलाई नियमित पार्न पहल गर्नु पर्ने खर्च गर्दा वि.व्य.स.लाई राखेर निर्णय गरेर मात्र खर्च गर्ने प्रक्रियाको विकास गर्न सकेमा आर्थिक समस्याहरू न्यूनिकरण हुन सक्छ ।

६. श्री प्रा.वि. मधुवनी रंगेलीका वि.व्य.स. अध्यक्ष आर्थिक व्यवस्थापन सम्बन्धमा भन्नु हुन्छ

माथिको भनाई अनुसार आर्थिक व्यवस्थापनमा समस्याहरूको प्रमुख कारकतत्वका रूपमा प्र.अ.को भूमिकालाई लिन सकिन्छ। आर्थिक क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने मेरुदण्डको रूपमा रहेका विद्यालयको प्र.अ.को कार्य गर्ने तरिका सहभागिता मूलक, प्रजातान्त्रिक भयो भने धेरै समस्याहरूलाई निराकरण गर्न सकिन्छ। त्यस्तै प्र.अ.ले आफ्नो व्यक्तिगत फाइदालाई त्यागेर विद्यालयको हित विकास र सम्वृद्धिमा ध्यान दिए आर्थिक व्यवस्थापन गर्न सजिलो हुन्छ। त्यस्तै खर्च गर्दा आयव्ययलाई पारदर्शी ढंगबाट सञ्चालन गर्नु पनि आर्थिक समस्या समाधानका उपाय हुने देखिन्छ।

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुभावहर

५.१ प्राप्ति

विद्यालयलाई प्राप्त हुने सरकारी अनुदान प्रमुख आर्थिक स्रोत रहेको र यस बाहेक स्थानीय आम्दानीका स्रोतहरू मध्ये शुल्क, परीक्षा शुल्क, ठेक्का पट्टा, सामान विक्रि, अचल सम्पत्ति, गा.वि.स., जि.वि.स., प्रमाण पत्र आदि रहेको पाइयो। २०% विद्यालयहरूले आर्थिक स्रोत संकलनमा प्रयास नगरेको, ४०% विद्यालयहरूको आर्थिक संकलनमा महत्वपूर्ण प्रयास गरी विद्यालयको भौतिक सुधार गरेको, २०% विद्यालयहरूले न्यून स्तरको आर्थिक संकलन गरेको र २०% विद्यालयहरूले मध्यम स्तरको आर्थिक संकलन गरेको पाइयो। विद्यालयको आर्थिक स्रोतको मात्रा न्यून भएकै कारण प्र.अ.हरूले सम्पूर्ण रूपमा विद्यालय व्यवस्थापन प्रभावकारी रूपमा गर्न नसकेको पाइयो। प्रायः धेरै जसो विद्यालयहरूको भवन, कोठा, शौचालय, बेन्चडेक्स, कालोपाटी, अफिसकोठा, स्टोर कोठा, खानेपानीको स्थितिलाई सोचे जस्तो अवस्थामा व्यवस्थापन गर्न नसकेको पाइयो।

यस अध्ययनका क्रममा जमीनको मात्रा अत्यन्तै न्यून भएको पाइयो। प्रत्येक विद्यालयको कम्तीमा १० कठ्ठा जमीन अनिवार्य आवश्यक छ। भवनले ओगटेको क्षेत्र बाहेक कम्तीमा ५/६ कठ्ठाको खुल्ला खेलमैदान हुनु पर्ने देखिन्छ। यसमा ३३% विद्यालयको जग्गाको स्थिति राम्रो भएको र बाँकी ६७% विद्यालयलाई भवन बाहेक अरु जग्गा नभएको पाइयो। यसमा पनि श्री जनता मा.वि. गान्धी आश्रमको आफ्नो नाममा १५ कठ्ठा जग्गा रहेको तर विद्यालय भने नेपाल चर्खा प्रचारक तुलरी मेहर गुठीको नाम रहेको पाइयो। विद्यालयलाई प्राप्त हुने आर्थिक पर्याप्तको मात्रालाई हेर्दा अधिकांश विद्यालयको अवस्था एकदमै कमजोर भएको वि.व्य.स.का सदस्यहरूले स्वीकार गरेको पाइयो। विद्यालयको आर्थिक स्रोत संकलन तथा त्यसको व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिकाबारे वि.व्य.स. सदस्यहरूको सतुष्टिलाई हेर्दा ५०% देखिन्छ। यसको अर्थ वि.व्य.स.द्वारा विद्यालय व्यवस्थापन पूर्ण रूपमा लाग्न नसकेको देखिन्छ। विद्यालयलाई वि.व्य.स.द्वारा स्रोत केन्द्र कार्य तथा आर्थिक स्रोत संकलन कार्य तथा आर्थिक स्रोत संकलन सम्बन्धी कार्यक्रममा एकदमै कम समय खर्च गरेको प्रष्ट हुन्छ।

आर्थिक स्रोत संकलनमा विभिन्न संघसंस्था, चन्दादाता तथा गैर सरकारी संघसंस्थाको उपस्थिति एकदमै न्यून रहेको पाइयो। स्थानीय निकायमा गा.वि.स.ले धेरै

जसो विद्यालयहरूलाई आर्थिक सहयोग गरेका तर नियमित रूपमा वर्षेनी सहयोग नगरेको कुरा प्र.अ.हरूबाट प्रष्ट हुन्छ। त्यस्तै जि.वि.स.ले कहिले काही मात्र ससर्त अनुदान दिने गरेको पाइयो। मा.वि.तहका प्र.अ.हरूले व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिक लिएको तर प्रा.वि. र नि.मा.वि. का प्र.अ.हरूले व्यवस्थापन नलिएको पाइयो। त्यस्तै विद्यालयका प्र.अ.हरू विधिवत रूपमा योजना निर्माण गरेको तर कार्यान्वयन पक्षमा फरकफरक अवस्था रहेको पाइयो। प्र.अ.हरूद्वारा विद्यालयलाई प्राप्त रहम तोकिए कै शिर्षकमा खर्च गरिएको तर कुनै बेला न्यून मात्रामा शिर्षक फेरवदल तथा रकम रकमान्तरण गरिएको जानकारी पाइयो। विद्यालयमा स्थानीय स्तरबाट औसतमा १५% रकम मात्र संकलन हुने गरेको र विद्यालयलाई प्राप्त रकमले २५% भन्दा कम व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त भएको पाइयो। विद्यालयहरूमा प्रत्येक वर्ष सामाजिक परीक्षण नभएको तर लेखा परीक्षण नियमित रूपमा वर्षेनी हुने गरेको पाइयो। विद्यालयहरूमा गरिने लेखा परीक्षणको ९०% पारदर्शी भएको तर त्यसको जानकारी शिक्षक, अभिभावक तथा वि.व्य.स. सदस्यहरूलाई नभएको पाइयो। प्रत्येक विद्यालयका आर्थिक क्रियाकलाप पूर्ण सन्तोषजनाक नरहेको शिक्षक तथा अभिभावकहरूको गुनासो रहेको पाइन्छ। यसमा प्र.अ.को भूमिका प्रजातान्त्रिक नभई व्यक्तिगत रहेको भनाई छ।

विद्यालयका प्र.अ.हरूले खर्च गर्ने प्रक्रिया अन्तर्गत निर्णय गरेर खर्च गर्नु पर्ने, अनुमोदन गर्नु पर्ने, खर्चको वारेमा सार्वजनिक गर्नु पर्ने, मितव्ययी अपनाउनु पर्ने, पारदर्शी प्रक्रिया अपनाउनु पर्ने, प्रजातान्त्रिक तरीकाबाट खर्च गर्ने बानी बाल्नु पर्ने सलह दिनु भएको पाइन्छ। साथै विद्यालयहरूलाई आगामी दिनमा सरकारद्वारा नै सम्पूर्ण रूपमा जिम्मा लिनु पर्ने र असल निरीक्षक र निर्देशन मार्फत राम्रो व्यवस्थापनमा सधार गरेर जानु पर्ने र आर्थिक तत्वलाई मुल रक्तसंचारको रूपमा लिएर सार्वजनिक विद्यालयको सुधारमा लाग्नु पर्ने देखिन्छ।

५.२ निष्कर्ष

निष्कर्षमा भन्नु पर्दा सार्वजनिक विद्यालयहरूमा प्राप्त रकम (सरकारी अनुदान र आन्तरीक स्रोत) पर्याप्त नभए पनि त्यसको व्यवस्थापनमा प्र.अ.हरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइन्छ। सरकारी अनुदानको व्यवस्थापनमा प्र.अ.हरूले प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्न सके पनि कहिलेकाही रकमहरूको शिर्षक बमोजिम खर्च नगरेर रकमान्तर गरेको र तोकेको शिर्षकमा प्रभावकारी रूपमा काम गर्न नसकेको पाइन्छ। विद्यालयहरूमा

लेखाको व्यवस्था राम्रो नरहेकोले प्र.अ.हरु आफू खुसी लेखा व्यवस्थापन गरेको पान्छ जुन शिक्षा नियमावलीसंग वेमेल हुन गएको देखिन्छ । विद्यालयमा बर्षेनी सामाजिक परीक्षण हुनु पर्ने भएता पनि त्यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन नगरेको निष्कर्ष देखिन्छ । लेखा परीक्षण गरेरे आय-व्ययलाई सन्तुलित रूपमा देखाए पनि त्यसको पारदर्शीतालाई सन्तोषजनक रूपमा प्रस्तुत नगरेकोले विद्यालयहरुमा प्र.अ.को आर्थिक व्यवस्थापन प्रजातान्त्रिक र वैज्ञानिक रूपमा नरहेको निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

त्यस्तै विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका लेखाजोखा गर्न प्र.अ.हरुले सरकारी स्रोतबाट आएको रकमको व्यवस्थापन गरे पनि आर्थिक चुहावटको कारण कामहरु समयमा सम्पन्न गर्न नसकेको र सम्पन्न गरेको कार्यहरु पनि सन्तोष जनक नभएको गुनासो आम समुदाय, वि.व्य.स.बाट थाहा भएको पाइन्छ । आयव्ययको सदुपयोग भए नभएको शीर्षकमा सरकारी स्रोतबाट आएको रकमलाई शिक्षकको तलब, भत्ता, आदिमा सन्तोषजनक ढंगले व्यवस्थापन गरेको पाइयो । भौतिक मर्मत, भवन, निर्माण, फर्निचर मर्मत आदिमा आएको रकमको व्यवस्थापन गर्दा समयमा नै काम सम्पन्न गर्न नसकेको देखिन्छ । जसले गर्दा प्र.अ.हरु विद्यालयको आन्तरिक स्रोतमा निर्भर पर्नु परेको देखिन्छ । त्यस्तै विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिकामा देखा परेका समस्या र समाधानको उपायहरुको खोजि गर्दा प्र.अ. र वि.व्य.स. अध्यक्षको भनाईलाई हेर्दा प्र.अ.हरुले खर्च गर्दा मितव्ययीत नगरेको, वि.व्य.स.सँग निर्णय नगरिकन आफू खुसी खर्च गरेको, शीर्षक बमोजिम खर्च नगरि शीर्षकमा रकमान्तर गरेको जि.शि.का.बाट दिइने अनुदानबारे वि.व्य.स. अनभिज्ञ रहेको, सरकारी तथा स्थानीय निकायबाट आउने अनुदानहरुमा निरन्तरता नरहेको, आर्थिक चुहावटमा कमी नआएको, आयव्ययलाई पारदर्शी ढंगबाट सञ्चालन गर्न नसकेको, सामाजिक परीक्षण तथा लेखा परीक्षण नियमित नभएको र भए पनि त्यसलाई अभिभावक भेला गराई अनुमोदन गर्न नसकेको, प्र.अ.ले स्वच्छाचारी ढंगबाट आर्थिक क्रियाकलापहरु संचालन गरेको आदि प्रमुख समस्याहरु देखिएको छ भने समाधानका उपायहरुमा प्र.अ.ले खर्च गर्दा वि.व्य.स.बाट निर्णय गराएर मात्र गर्ने, नियमानुसारको शीर्षकमा तोकिएको रकमलाई सोहि शीर्षकमा खर्च गर्ने, आयव्ययलाई पारदर्शी ढंगबाट संचालन गर्नु पर्ने तथा सामाजिक परीक्षण तथा लेखा परिक्षण गरेर सार्वजनिक गर्नु पर्ने, आन्तरिक आय स्रोत बढाउन पहल गर्नु पर्ने तथा स्थानिय निकायबाट दिइने अनुदानलाई नियमित गराउन सबै मिलेर (प्र.अ.,वि.व्य.स., शिक्षक, अभिभावक)

सक्रियताका साथ अगाडि बढ्नु पर्ने जस्ता उपायहरू अवलम्बन गरे यस्ता समस्याहरू समाधान हुने देखिन्छ ।

५.३ सुभावरु

सामुदायिक विद्यालयहरूको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिकाको लेखाजोखा गर्ने कुरामा निम्न अनुससारको सुभावरु दिन सकिन्छ :

५.३.१ नीतिगत तह

- विद्यालयको आर्थिक क्रियाकलाप संचालनको लागि प्र.अ. शिक्षक, तथा वि.व्य.स.लाई प्रशिक्षण प्रदान गर्नु पर्दछ ।
- विद्यालयको आय-व्ययलाई दुरुस्त पार्न शिक्षा नियमावली अनुसार प्रत्येक विद्यालयमा एक जना लेखापालको व्यवस्था अनिवार्य रूपमा गर्नु पर्दछ ।
- प्रत्येक विद्यालयको कम्तिमा १० कट्टा जमिन हुनु पर्ने आवश्यक देखिन्छ ।

५.३.२ अभ्यास तह

- विद्यालयले सरकारी श्रोतलाई मात्र आम्दानीको आधार नबनाइ स्थानीय तथा आन्तरिक श्रोतलाई पनि संकलन र उद्देश्यपूर्ण खर्च गर्ने तर्फ ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।
- विद्यालयको आर्थिक स्रोत समाजको व्याक्तिहरूको आर्थिक स्थितिमा निर्भर रहने हुँदाले आर्थिक क्रियाकलापमा सक्रिय रहन अभिभावकहरूलाई प्रोत्साहित गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- विद्यालयहरूले खर्च अनुमोदन गर्नु पर्ने, सार्वजनिक गर्नु पर्ने र विद्यालय प्रति आम अभिभावकलाई आकर्षित गर्नु पर्दछ ।
- विद्यालयको सरोकार पक्षबाट एक विश्वासिलो लेखा परीक्षण समिति निर्माण गरी एक शैक्षिक सत्र तथा आर्थिक वर्षको लेखा परीक्षण गराउने र त्यसको सार्वजनिक गर्नु पर्दछ ।

५.३.३ अनुसन्धान तह

- सरकारी स्रोत र स्थानीय स्रोतबाट प्राप्त रकमको आर्थिक अभिलेख स्पष्टताका साथ राख्ने तथा स्थानीय स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम नियमित नभएकोले वैकल्पिक स्रोतको खोजि गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- न्युन आर्थिक स्रोत भएका विद्यालयहरुलाई प्रोत्साहन स्वरुप छात्रवृत्ति, छुट तथा सहयोग कार्यक्रम चलाउने जुन निजी स्तरबाट पनि हुन सक्दछ सो गर्न दाताहरुलाई प्रत्सात्साहित गर्नु पर्ने हुन्छ ।

सन्दर्भग्रन्थ

- अधिकारी, किसानप्रसाद (२०६४), *शिक्षाको दर्शनशास्त्र*, काठमाडौं: सनलाईट पब्लिकेशन ।
- आचार्य, सुसन र मुकुन्दमणी खनाल (२०६३) *शिक्षाको वित्तशास्त्र*, काठमाडौं: मकालु प्रकाशन ।
- काफ्ले, बासुदेव, यादव, गौडेल शर्मा र किसान प्रसाद अधिकारी (२०६४) *शिक्षाको दर्शनशास्त्र*, काठमाडौं: सनलाईट पब्लिकेशन ।
- कोइराला, विद्यानाथ र चन्द्रबहादुर, श्रेष्ठ (२०६४) *शैक्षिक व्यवस्थापन तथा सङ्गठानात्मक व्यवहार*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- खनाल, श्रीप्रसाद र नवराज , मुडवरी (२०६३) *शैक्षिक अनुसन्धान*, काठमाडौं: जुपिटर प्रकाशन ।
- पौडेल,मीनराज(२०६२) *सामुदायिक विद्यालयको आर्थिक स्रोत तथा शैक्षिक व्यवस्थापन एक अध्ययन*, स्नातकोत्तर तह व्यवस्थापन विभाग, कीर्तिपुर: त्रि.वि. अप्रकाशित शोधपत्र ।
- बज्राचार्य, कान्ति पुलामी (२०६३), *विद्यालयको संस्थागत र सामुदायिक व्यवस्थापन प्रक्रिया*, स्नातकोत्तर तह व्यवस्थापन विभाग, कीर्तिपुर: त्रि.वि. अप्रकाशित शोधपत्र ।
- लम्साल, हरिप्रसाद (२०६५), *शिक्षक मासिक*, पाँचौं अंक, काठमाडौं: राजभाई अप्सेटप्रेस ।
- शर्मा, चिरञ्जिवी (२०६३) *शिक्षाको दर्शनशास्त्र*, काठमाडौं: एम.के.पब्लिकेशन ।
- शर्मा, चिरञ्जिवी र निमर्ला शर्मा (२०६३) *शैक्षिक प्रविधि तथा अनौपचारिक शिक्षा*, काठमाडौं: एम.के.पब्लिकेशन ।
- शर्मा,गोपिनाथ (२०६२) *नेपालमा शिक्षा आयोगका प्रतिवेदनहरू*, काठमाडौं: मकालु पब्लिकेशन ।

अनुसूची - १

सामुदायिक विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापन

विद्यालय व्यवस्थापन समिति सदस्यको लागि प्रश्नावली

विद्यालयको नाम:

..... ठेगाना.....

वि.व्य.स. सदस्यको नाम:.....

तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिई अनुसन्धान कार्यलाई सहयोग पुर्याइदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

१. तपाईंले यस विद्यालयलाई कुन प्रकारको सहयोग गर्नु भएको छ ?

क) जग्गा ख) नगद ग) जिन्सी घ) अन्य

२. अघिल्लो वर्ष विद्यालयमा आर्थिक स्रोत संकलन बारेमा छलफल गर्न बैठक बस्नु भएको थियो ?

क) धेरै पटक ख) न्यून पटक ग) थिएन घ) थाहा छैन

३. यस विद्यालयमा प्राप्त स्थानीय आय स्रोतहरू के के छन् ?

.....

४. यस विद्यालयको आर्थिक स्रोतको पर्याप्तताको मात्रा कति प्रतिशत छ ?

क) ५०% ख) ७५% ग) ६०% घ) ९०%

५. यस विद्यालयमा सामाजिक परीक्षण गरेको थाहा छ ?

क) छ ख) छैन ग) थाहा नै दिदैन घ) अन्य

६. तपाईंको विचारमा विद्यालयका प्र.अ.ले आर्थिक अनियमितता गरेको छ ?

क) छ ख) छैन ग) जनगुनासो छ घ) थाहा छैन

७. विद्यालयको लेखा परीक्षण गराउँदा तपाईंहरूलाई बोलाएको छ ?

क) छ ख) छैन ग) थाहा दिदैन घ) अन्य

८. विद्यालयको प्र.अ.ले खर्च गर्ने प्रक्रियामा सबैको लागि सहमति कति मात्रामा हुनु पर्नेमा स्वीकार गर्नु हुन्छ ?

क) ५०% ख) ८०% ग) १००% घ) बहुमत

९. यस विद्यालयलाई प्र.अ. गर्ने आर्थिक पारदर्शीतामा कति प्रतिशत सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?
 क) ५०%   ख) ७५%   ग) १००%   घ) ३०-५०%
१०. यस विद्यालयलाई आन्तरीक रूपमा आर्थिक पारदर्शी बनाउन स्थानीय लेखा समिति बनाउनु भएको छ?
 क) छ   ख) छैन   ग) निश्चित क्षमता तोकिन्छ   घ) व्यवस्था गर्नु पर्ने थियो
११. विद्यालयको लागि निर्माण समिति, छात्रवृत्ति वितरण समिति र लेखा संचालनको व्यवस्था गर्नु भएको छ ?
 क) छ   ख) छैन   ग) समय अनुसार गरिन्छ
१२. विद्यालयको आर्थिक क्रियाकलप बारे प्र.अ. सँग कुनै विवाद भएको थाहा छ ?
 क) छ   ख) छैन   ग) कहिलेकाही
१३. विद्यालयको आर्थिक स्थितिले विद्यालयको शैक्षिक तथा भौतिक स्थितिमा प्रभाव पार्छ वा पार्दैन ? विचार राखिदिनुहोला ?
१४. विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनलाई पारदर्शी बनाएर लैजान प्र.अ. को भूमिका बारेमा तपाईंको सुझाव केही छन् कि ?

अनुसूची २

सामुदायिक विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापन

प्र.अ.को लागि प्रश्नावली

विद्यालयको नाम: .....

ठेगाना.....

प्र.अ.को नाम : ..... ठेगाना .....

योग्यता : ..... तालिम ..... अनुभव वर्ष .....

तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिई अनुसन्धान कार्यलाई सहयोग पुऱ्याइदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

१. यस विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको सचिवको नाताले व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम लिनु भएको छ ?

क) छ   ख) छैन   ग) एकपटक मात्र   घ) धेरै पटक

२. गत वर्ष यस विद्यालयको आर्थिक संकलन कार्य गर्न के कस्ता पाइला चाल्नु भयो ? मुख्य मुख्य कार्य बारे बताईदिनु होस् ?

क)

ख)

ग)

३. सरकारबाट प्राप्त आम्दानीका स्रोतहरू के के हुन् ?

क) तलब, भत्ता मसलन्द   ख) छात्रवृत्ति   ग) गरीब दलित अनुदान   घ) अन्य

४. कति प्रतिशत स्थानीय स्रोतबाट जुटाउने लक्ष्य लिनु भएको छ ?

क) २५%   ख) २०%   ग) १५%   घ) ४०%

५. सरकारबाट प्राप्त अनुदान र सहयोग सम्बन्धित शीर्षकमा नै खर्च भएको छ वा छैन ?

क) छ   ख) छैन   ग) केही फेरवदल गरिएको छ   घ) केही मात्रामा विद्यालयमा राखिन्छ

६. विद्यालयलाई स्रोत जुटाउन वि.व्यस.स PTA र अभिभावकको सहयोग पर्याप्त पाउनु भएको छ ?

क) अत्यान्त धेरै   ख) समान्य सहयोग   ग) छ   घ) छैन

अनुसूची ३

सामुदायिक विद्यालयमा आर्थिक व्यवस्थापन

शिक्षकको लागि प्रश्नावली

शिक्षकको नाम: ..... ठेगाना.....

विद्यालयको नाम : ..... ठेगाना .....

योग्यता : ..... जिल्ला ..... अनुभव वर्ष .....

तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिई अनुसन्धान कार्यलाई सहयोग पुऱ्याइदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

१. यस प्रकारको सहयोग गर्नु भएको छ ?

क) जग्गा   ख) मानव   ग) नगद   घ) जिन्सी

२. यस विद्यालयको आर्थिक क्रियाकलपा बारे जनकारी राख्नु हुन्छ ? कति मात्रमा राख्नु हुन्छ ?

क) प्रशस्त   ख) धेरै   ग) न्यून   घ) राख्ने गर्दैन

३. यस विद्यालयले प्राप्त गर्ने आर्थिक स्रोतहरू के के छन्? बताई दिनुहोस्

क) सरकारी अनुदान   ख) विद्यार्थी शुल्क र सहयोग

ग) गा.वि.स.   घ) जि.वि.स.

ड) दान, दातव्य   च) अन्य

४. विद्यालयको बजेट निर्माणमा तपाईंहरूलाई पनि संलग्न गरिएको छ ?

क) छ   ख) छैन   ग) कहिले काही   घ) थाहा नै छैन

५. सरकारबाट प्राप्त रकम शीर्षक बमोजिम नै खर्च भईरहेको छ भन्दा कति प्रतिशत सहमत हुनुहुन्छ?

क) १००%   ख) ७५%   ग) ५०%   घ) २५%

६. यस विद्यालयले बजेट पारित गर्ने प्रक्रिया कस्तो प्रकारको पाउनु हुन्छ ?

क) समिति बसेर मात्र निर्णय गर्ने

ख) शिक्षक, PTA र वि.व्यस. को बैठकले पारित गर्ने

ग) आम अभिभावकद्वारा

घ) प्राधानाध्यापकले मात्र

७. बजेट विनियोजन मा .वि.स. भित्र विवाद आउने गरेको देख्नु भएको छ ?

क) छ   ख) छैन   ग) कहिलेकाही

८. विद्यालयमा वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापलाई समाजिक लेखा परीक्षण र म.ले.प.ले परीक्षण गर्दा त्यसमा शिक्षकलाई संलग्न गराइन्छ कि गराइँदैन ?

क) गर्छ,   ख) गर्दैन   ग) कहिले लामो समयसम्म हुँदैन   घ) संलग्न गराइन्छ

ख) संलग्न गराइँदैन   ग) मतलब नै राखिन्छ

९. विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका बाट तपाई कति को सन्तुष्ट हुनु हुन्छ ?

क) सामान्य   ख) राम्ररी   ग) पूरै

१०. विद्यालयमा आर्थिक स्रोत खर्च गर्ने प्रक्रिया कस्तो भए राम्रो जस्तो लाग्छ ?

११. यस विद्यालयको आर्थिक पारदर्शितामा प्र.अ.को भूमिकाको २ वटा राम्रा र २ वटा नराम्रा पक्षहरू देखाइदिनुहोस् ?

राम्रा पक्ष	कमजोर पक्ष

समाप्त

आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका

अनुसूची - १

विद्यालय व्यवस्थापन समिति सदस्यको लागि प्रश्नावली

विद्यालयको नाम:

..... ठेगाना.....

वि.व्य.स. सदस्यको नाम:.....

तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिई अनुसन्धान कार्यलाई सहयोग पुर्याइदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

१. तपाईंले यस विद्यालयलाई कुन प्रकारको सहयोग गर्नु भएको छ ?

क) जग्गा ख) नगद ग) जिन्सी घ) अन्य

२. अघिल्लो वर्ष विद्यालयमा आर्थिक स्रोत संकलन बारेमा छलफल गर्न बैठक बस्नु भएको थियो ?

क) धेरै पटक ख) न्यून पटक ग) थिएन घ) थाहा छैन

३. यस विद्यालयमा प्राप्त स्थानीय आय स्रोतहरू के के छन् ?

.....
.....

४. यस विद्यालयको आर्थिक स्रोतको पर्याप्तताको मात्रा कति प्रतिशत छ ?

क) ५०% ख) ७५% ग) ६०% घ) ९०%

५. यस विद्यालयमा सामाजिक परीक्षण गरेको थाहा छ ?

क) छ ख) छैन ग) थाहा नै दिदैन घ) अन्य

६. तपाईंको विचारमा विद्यालयका प्र.अ.ले आर्थिक अनियमितता गरेको छ ?

क) छ ख) छैन ग) जनगुनासो छ घ) थाहा छैन

७. विद्यालयको लेखा परीक्षण गराउँदा तपाईंहरूलाई बोलाएको छ ?

क) छ ख) छैन ग) थाहा दिदैन घ) अन्य

८. विद्यालयको प्र.अ.ले खर्च गर्ने प्रक्रियामा सबैको लागि सहमति कति मात्रामा हुनु पर्नेमा स्वीकार गर्नु हुन्छ ?
- क) ५०%   ख) ८०%   ग) १००%   घ) बहुमत
९. यस विद्यालयलाई प्र.अ. गर्ने आर्थिक पारदर्शीतामा कति प्रतिशत सन्तुष्ट हुनुहुन्छ ?
- क) ५०%   ख) ७५%   ग) १००%   घ) ३०-५०%
१०. यस विद्यालयलाई आन्तरीक रूपमा आर्थिक पारदर्शी बनाउन स्थानीय लेखा समिति बनाउनु भएको छ?
- क) छ   ख) छैन   ग) निश्चित क्षमता तोकिन्छ   घ) व्यवस्था गर्नु पर्ने थियो
११. विद्यालयको लागि निर्माण समिति, छात्रवृत्ति वितरण समिति र लेखा संचालनको व्यवस्था गर्नु भएको छ ?
- क) छ   ख) छैन   ग) समय अनुसार गरिन्छ
१२. विद्यालयको आर्थिक क्रियाकल्प बारे प्र.अ. सँग कुनै विवाद भएको थाहा छ ?
- क) छ   ख) छैन   ग) कहिलेकाही
१३. विद्यालयको आर्थिक स्थितिले विद्यालयको शैक्षिक तथा भौतिक स्थितिमा प्रभाव पार्छ वा पाउँदैन ? विचार राखिदिनुहोला ?
१४. विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनलाई पारदर्शी बनाएर लैजान प्र.अ. को भूमिका बारेमा तपाईंको सुझाव केही छन् कि ?

आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका

अनुसूची २

प्र.अ.को लागि प्रश्नावली

विद्यालयको नाम: .....

ठेगना.....

प्र.अ.को नाम : ..... ठेगना

.....

योग्यता : ..... तालिम ..... अनुभव वर्ष .....

तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिई अनुसन्धान कार्यलाई सहयोग पुऱ्याइदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

१. यस विद्यालयको व्यवस्थापन समितिको सचिवको नाताले व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम लिनु भएको छ ?

क) छ   ख) छैन   ग) एकपटक मात्र   घ) धेरै पटक

२. गत वर्ष यस विद्यालयको आर्थिक संकलन कार्य गर्न के कस्ता पाइला चाल्नु भयो ?
मुख्य मुख्य कार्य बारे बताईदिनु होस् ?

क)

ख)

ग)

३. सरकारबाट प्राप्त आम्दानीका स्रोतहरू के के हुन् ?

क) तलब, भत्ता मसलन्द   ख) छात्रवृत्ति   ग) गरीब दलित अनुदान   घ) अन्य

४. कति प्रतिशत स्थानीय स्रोतबाट जुटाउने लक्ष्य लिनु भएको छ ?

क) २५%   ख) २०%   ग) १५%   घ) ४०%

५. सरकारबाट प्राप्त अनुदान र सहयोग सम्बन्धित शीर्षकमा नै खर्च भएको छ वा छैन ?

क) छ   ख) छैन   ग) केही फेरबदल गरिएको छ   घ) केही मात्रामा विद्यालयमा

राखिन्छ

६. विद्यालयलाई स्रोत जुटाउन वि.व्यस.स PTA र अभिभावकको सहयोग पर्याप्त पाउनु भएको छ ?

क) अत्यान्त धेरै   ख) समान्य सहयोग   ग) छ   घ) छैन

७. तपाईंको विद्यालयमा प्राप्त आर्थिक स्रोतले आर्थिक व्यवस्थापन गर्न कति प्रतिशत सहयोग पुगेको छ ?

क) २५%   ख) ५०%   ग) ०-२५%

८. विद्यालयलाई सहयोग पुर्याउने मुख्य मुख्य संस्थाको नाम लिनु पर्दा क्रमशः ४ वटा संस्थाको नाम बताईदिनुहोस् ?

क)   ख)   ग)   घ)

९. यस विद्यालयमा सरकारी अनुदान बाहेक स्थानीय स्रोतका शीर्षकहरू बताईदिनुहोस् ?

१०. विद्यालयको वार्षिक बजेट तुर्जमा गर्दा कस कसलाई संलग्न गर्नु हुन्छ ?

११. विद्यालयको वार्षिक आय-व्ययलाई सामाजिक लेखा परीक्षण र म.ले.प. परीक्षण नियमित रूपले गराउने गर्नु भएको छ वा छैन ?

क) छ   ख) छैन   ग) धेरै वर्षमा वि.व्य.स. ले गर्ने गरेको छ घ) आफै गर्छु

१२. विद्यालयको आर्थिक स्रोत जुटाउन र नयाँ योजना बनाउन के प्रयास गर्नु भएको छ ?

.....

.....

१३. विद्यालयको सम्पूर्ण विकासमा आर्थिक तत्वको भूमिका र त्यसको जवाफदेहिता बीच प्र.अ.को भूमिका कस्तो हुनु पर्ने जस्तो लाग्छ ?

क) समान्य   ख) गहिरो   ग) थाहा छैन   घ) केही मात्रामा

१४. विद्यालयको आर्थिक कार्य सम्पादन मा तपाईंको भूमिका कति प्रतिशत स्पष्ट छ ?

क) २०%   ख) ७०%   ग) ९०% घ) १००%

१५. आर्थिक स्रोतले विद्यालयको माग पूरा गर्न कति प्रतिशत पर्याप्त छ ?

क)

१६. आर्थिक स्रोत पहिचान र संकलनका प्रयासहरू र खर्च गर्ने नयाँ सोच के के छन् ? ४-४ वटा बताई दिनुहोस् ?

१७. विद्यालयको आर्थिक विनियोजन सम्बन्धमा नयाँ सोच केही छ की ?

१८. आर्थिक पारदर्शिता, सुचना प्रवाह र प्र.अ.को भूमिका सम्बन्धित छ छैन ? कति प्रतिशतसम्म छ ?

आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका

अनुसूची ३

शिक्षकको लागि प्रश्नावली

शिक्षकको नाम: .....

ठेगाना.....

विद्यालयको नाम : ..... ठेगाना

.....

योग्यता : ..... जिल्ला ..... अनुभव वर्ष

.....

तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिई अनुसन्धान कार्यलाई सहयोग पुर्याइदिनु हुन हार्दिक अनुरोध गर्दछु ।

१. यस प्रकारको सहयोग गर्नु भएको छ ?

क) जग्गा ख) मानव ग) नगद घ) जिन्सी

२. यस विद्यालयको आर्थिक क्रियाकलाप बारे जनकारी राख्नु हुन्छ ? कति मात्रमा राख्नु हुन्छ ?

क) प्रशस्त ख) धेरै ग) न्यून घ) राख्ने गर्दैन

३. यस विद्यालयले प्राप्त गर्ने आर्थिक स्रोतहरू के के छन्? बताई दिनुहोस्

क) सरकारी अनुदान ख) विद्यार्थी शुल्क र सहयोग

ग) गा.वि.स. घ) जि.वि.स.

ङ) दान, दातव्य च) अन्य

४. विद्यालयको बजेट निर्माणमा तपाईंहरूलाई पनि संलग्न गरिएको छ ?

क) छ ख) छैन ग) कहिले काही घ) थाहा नै छैन

५. सरकारबाट प्राप्त रकम शीर्षक बमोजिम नै खर्च भईरहेको छ भन्दा कति प्रतिशत सहमत हुनुहुन्छ?

क) १००% ख) ७५% ग) ५०% घ) २५%

६. यस विद्यालयले बजेट पारित गर्ने प्रक्रिया कस्तो प्रकारको पाउनु हुन्छ ?

क) समिति बसेर मात्र निर्णय गर्ने

- ख) शिक्षक, PTA र वि.व्यस. को बैठकले पारित गर्ने
 ग) आम अभिभावकद्वारा
 घ) प्राधानाध्यापकले मात्र
७. बजेट विनियोजन मा .वि.स. भित्र विवाद आउने गरेको देख्नु भएको छ ?
 क) छ   ख) छैन   ग) कहिलेकाही
८. विद्यालयमा वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापलाई समाजिक लेखा परीक्षण र म.ले.प.ले परीक्षण गर्दा त्यसमा शिक्षकलाई संलग्न गराइन्छ कि गराइँदैन ?
 क) गर्छ   ख) गर्दैन   ग) कहिले लामो समयसम्म हुँदैन   घ) संलग्न गराइन्छ
 ख) संलग्न गराइँदैन   ग) मतलब नै राखिन्छ
९. विद्यालयको आर्थिक व्यवस्थापनमा प्र.अ.को भूमिका बाट तपाईं कति को सन्तुष्ट हुनु हुन्छ ?
 क) समान्य   ख) राम्ररी   ग) पूरै
१०. विद्यालयमा आर्थिक स्रोत खर्च गर्ने प्रक्रिया कस्तो भए राम्रो जस्तो लाग्छ ?
११. यस विद्यालयको आर्थिक पारदर्शितामा प्र.अ.को भूमिकाको २ वटा राम्रा र २ वटा नराम्रा पक्षहरू देखाइदिनुहोस् ?

राम्रा पक्ष	नराम्रा पक्ष

समाप्त